

Håkon Stang

Rysslands uppkomst — en tredje ståndpunkt*

Översättning från ryska av Hans Magnusson.

1. Historisk genomskinlighet: ett exempel från i dag

Vad säger oss källorna om vår — eller vår nästas — fjärran förflutna? För att börja med det kända: vad säger de om vår egen tid? Om en och samma företeelse — helt olika saker, givetvis. För att ta ett bombrykande färskt exempel: i Afghanistan kämpar sovjetiska trupper, tillsammans med afghanska regeringsstyrkor, mot afghanska upprorsmän. Läget definieras på två sätt, huvudsakligen:

1) Den officiella afghanska och sovjetiska versionen är, att de sovjetiska trupperna inbjudits av den afghanska regimen i Kabul för att hjälpa till att slå ner ett uppror av reaktionära "banditer". De sovjetiska styrkorna är där enbart för att återupprätta och säkra lugn och ordning. De har ingen egen makt eller funktion som är oberoende av den afghanska regeringen.

2) Motpartens och Västs version är den, att de sovjetiska trupperna helt enkelt har härtagit Afghanistan: de mördade den sittande kommunistiske presidenten, tillsatte en ny (som de haft med sig) och ockuperade landet, i det de höll den afghanska armén under kontroll och utnämnde sovjetiska "rådgivare" till att kontrollera alla led i statsapparaten. Den afghanska regimen är en liten klick quislingar, sovjetiska marionetter.

Ungefär så definieras situationen i ett och samma land utifrån tillgängliga källor i massupplysningens, telekommunikationens och detaljinformationens tjugonde århundrade. De båda versionerna utesluter varandra.

Wilken är den rätta, den ena eller den andra? Eller hellre: båda och ingen? För det första — båda versionerna är sanna, såväl den ena som den andra, för de egna anhängarna. Detta är inte menat som någon ordvrängning, utom eventuellt i riktning mot en grundläggande precisering: all sanning är mänsklig, fastlagd av ögonen som ser och tänkandet som analyserar — genom givna begrepp inom en given samhällelig kontext. Särskilt påtagligt är detta just i fallet med

*Föredrag på svensk-sovjetiska historikersymposiet vid Lunds Universitet 14—18/4 1980. Bearbetat för Sovjetunionens Vetenskapsakademi och (i synnerhet första delen) Scandia.

samhälleliga frågor (sociala, politiska, ekonomiska, psykologiska, historiska). Det vi benämner objektivt är intersubjektivt, och gruppen av subjekt som sanningen är "inter" (mellan) omfattar idealt, men endast idealt, teoretiskt, alla människor. I praktiken kommer grupp att stå mot grupp, intersubjektiv övertygelse mot intersubjektiv övertygelse.

Banalt, kan hända. Men det banala är banalt just såtillvida, att det ligger så nära sanningen: det lappar över, täcker den, snarare än att uttömma den. Vad finns det att uttömma här i så fall? Dualiteten i det att en given åskådning inte endast är (tautologiskt) "sann" för de egna, men att den är sann i betydelsen att den finns, är en del av det totala, motsägelsefyllda landskapet — och att krångliga, motsägelsefyllda källor helt enkelt kan reflektera detta mer eller mindre troget, antingen det är Nestorskrönikan om det äldsta Ryssland eller massinformation om senaste nytt i Afghanistan.

En första reflektion: tidigare tiders historiker har sökt och funnit t.ex. Nestorskrönikans "tendens". Både normanistiska och antinormanistiska historiker har glatt skrivit om den dynastisk-legitimerande "tendensen" (och de antinormanistiska har tillfogat att "tendensen" till att framhäva nordborna i krönikan egentligen är en antibysantinsk "tendens"). Detta är att undervärdera både Nestor och hans samtid. Det är att underskatta både den teoretiska möjligheten att Nestor och hans likar samvetsgrant kunde registrera och föra vidare till vår kunskap två (eller flera) "tendenser", och de konkreta ställen i Nestorskrönikan som passar in på en sådan tolkning.

En andra reflektion: när vi ställs inför en mängd information som vi inte personligen kan kontrollera (hur ofta kan vi det?) och som presenterar eller ger utrymme för två eller flera oförenliga "sanningar" (och det gör Nestorskrönikan 1111 och Afghanistan 1981), då gör vi bäst i att söka förena dem, eller det av dem vi kan förena, i en tredje, "underliggande" version. Med avseende på Afghanistan kunde den omfatta t.ex. följande punkter:

- 1) Afghanistan var tidigare ett konglomerat av olika stammar med starkt klan- och stammedvetande, men utan nationell gemenskap.
- 2) Då de främmande trupperna ryckte in i Afghanistan uppgav de att de var inbjudna av maktavarna i den främsta staden där.
- 3) Medan de olika stamfolken i Afghanistan nog var vana vid att bära och bruka vapen, var förbanden från norr en reguljär (heltids-), specialtränad, tungt utrustad kast av elitkrigare — bättre disciplinerade, med större sammanhållning än varje fraktion i det Afghanistan de kom till.
- 4) Innan krigarna från norr kom var Kabul präglad av kupper, inre omvälvningar, instabilitet — och detta var grunden till interventionen och den s.k. "inbjudan".
- 5) De som var direkt, aktivt engagerade för eller emot härskarskiktet i Kabul före interventionen norrifrån var relativt få — och hade själv gärna en social elitkaraktär. Det är klart att det bland dem fanns folk som kunde tänkas inbjudna manskap från norr, för att behålla eller eventuellt erövra makten och forcera

sina respektive intressen av att omforma samhället i Afghanistan. Ja, manskap från norr hade faktiskt varit stationerat där i mindre antal förut.

6) Den etablerade norr-vänliga eliten i Kabul höll på att förlora makten. En fraktion ("den goda tvåan") inom eliten erkände detta och behovet av drastiska åtgärder både mot den makt-havande fraktionen nummer ett och mot regimens motståndare eljest i Afghanistan. Det samma erkändes i norr, och interventionen kom. (Annars, om inte en förlust hade varit i sikte, skulle norr och dess vänner försökt att säkra sina intressen på ett mindre drastiskt, riskabelt och krävande sätt än genom fasta garnisoner och brandskattning av landet.)

7) Fraktion två blev hjälpt till makten genom interventionen, och den inre instabiliteten, med utrensningar och arresteringar, fortsatte. De afghanska makt-havarna blev nu identifierade med sina främmande allierade på ett alldeles nytt, intimt sätt. De blev utpekade som "marionetter" av sina motståndare — och upplevde nya splittringar. Att påtagligt inte kunna stå på egna ben, att behöva skyddas av främmande trupper mot sina egna landsmän, verkar aldrig förtroendeingivande.

8) Interventionen förfelar således sina afghanska anhängares mål och undergräver deras position. Afghanerna polariseras i dem som är emot och dem som är benägna eller tvungna (t.ex. i armén) att samarbeta med de främmande från norr.

9) Genom denna polarisering (i hat/uppslutning) sker en nationell fokusering och en nation skapas.

10) Den främmande aktionen inverkar inte bara på Afghanistan, utan också i andra omgången på de främmande själva och på deras samhälle.

En tredje reflektion: vi kan byta orden "Kabul" och "Afghanistan" ovan med "Novgorod" och "Novgorodområdet" eller "Norra Ryssland", 1980-talet med andra hälften av 800-talet, och få en möjlig "tredje tolkning" även där. (Det vore en historiens ironi om Sovjetunionen, utan att skönja dialektiken i en historisk process, var "dömd att upprepa den".)

Vid inventeringen av det förflutna — och framtiden — bör ingen möjlighet lämnas oprövad. Enligt marxistisk metod söker vi först fram de möjliga komponenterna och motsättningarna dem emellan inom 800-talets Nordryssland, innan vi på grundval av källorna funderar litet över hur en rimlig utveckling av dessa motsättningar i Novgorodområdet eventuellt kunde leda till en första början på en rysk stat, dvs. över stamnivån.

Det slumpar sig här så att vi inte bara förfogar över en teoretisk "tredje väg", utan också kan och bör börja med att identifiera, inte två, utan tre ekologiska/geografiska, ekonomiska, etniska och kulturella komponenter. Den normanistiska skolan av historiker har framhåvt en komponent, nordborna, framför en annan, slaverna. Den antinormanistiska skolan har framhållit slavernas byggande roll, med nordborna som bokstavligt talat kronan på verket. Vi har emellertid nu till förfogande ett rikhaltigt material, i synnerhet som resultat av sovjetiska etnografer, arkeologers och andra specialisters arbete, vil-

ket kanhända inte beaktats noggrant nog med avseende på frågan om uppkomsten av Rus' — eller dess bakgrundskonflikter. I det sammanhanget kan det på fullaste allvar hävdas, att vi i viss mån måste opponera oss mot såväl normanismen som antinormanismen: denna debatt har sin egen historia, med politiska övertoner genom 250 år, och dessa övertoner kan lätt medverka till att dämpade signaler från verkligt avlägsna tider — avlägsna för oss inte minst psykologiskt — blir undertoner som överröstas. De passar inte nödvändigtvis in i en normanistisk-antinormanistisk struktur. Enligt min uppfattning har också därför tiden för sådana tvister och konfrontationer löpt ut. (Får vi i fortsättningen inte tre skolor, riskerar vi åtminstone att få, hm, två och en halv.)

Saken är den, att man på möten och symposier kring "normanist"-problemet eller "Rus'" -problemet hittills har känt, eller rättare sagt, man har *inte* känt men *borde* ha känt:

2. Östersjöfinnarnas frånvaro

Förvisso finns det ingen brist på goda, djuplodande specialarbeten om dessa folk och deras förflutna — från mycket skickliga sovjetiska arkeologers och antropologers, etnografers, folkloristers och lingvisters hand. Förvisso uppskattades östersjöfinnarnas roll i bildandet av det gammalryska folket av de sovjetiska etnografernas nestor S P Tolstoj (i polemik mot D K Zelenin). Förvisso övervärderades deras roll av den på 1920-30-talet inflytelserike historikern M N Pokrovskij, när han hävdade att "80 % av blodet" i ryssarnas ådror var finskt. Förvisso sägs det fortfarande schablonmässigt, att "också" finska stammar tog del i den slaviska samhälls- och statsbildningsprocessen — men oftast utan någon som helst precisering av hur, när, varför, vem ibland dem och var. Den "roll" de får, om de får någon, är passiv, obestämd, i stort sett intetsägande generell.

När en sovjetisk historiker 1974 skriver i tidskriften *Voprosy Istorii*, att varjagerna måste betraktas som kelter på grund av att man upptäckt större mängder skandinaviska fynd i Gnëzdovo-gravfältet än man tidigare antagit,¹ så vittnar detta inte bara om en extrem anti-normanism hos författaren, som kräver — och föredrar — att kelterna dyker upp i Rus' och ersätter de skandinaviska varjagerna. Man frapperas också av den totala avsaknaden, ens i egenskap av statister, av östersjöfinnar, trots att dessa ju bevisligen fanns på plats, såväl i det forntida Rus' som mitt framför ögonen på denne historiker, till skillnad från de spöklika kelterna.

Denna frånvaro av östersjöfinnar är typisk för både sovjetiska och skandinaviska historiska verk. Låt oss notera uppfattningen, hos den sovjetiske historikern Pašuto, att "de äkta urinnevånarna var slaver".² Naturligtvis, och det är klart fastställt genom toponymer och gravskick, utgjordes urbefolkningen norr om Daugava — västra Dvina — Oka av finska folkslag och stammar.³ Detta faktum är givetvis välkänt för alla sovjetiska historiker. Men det försvinner lätt, tillsammans med därmed sammankopplade perspektiv, när materialet

sammanställs och utformas med en önskan — i sig historiskt lättbegriplig — att göra sig kvitt normanismens i mycket antislaviska innehåll.

Till och med hos en kännare av ett av dessa finska folkslag, vepserna (Nestorskrönikans Ves'), märker man en benägenhet att tillskriva dem en oförmåga till självständig ekonomisk och politisk verksamhet. "Det är svårt att föreställa sig", skriver V Pimenov, "att glaspärlor från Främre Asien i stora mängder skulle ha nått fram till Ves' endast genom direkt, oförmedlad byteshandel. Mest sannolikt har den fornryska befolkningen fungerat som mellanhand i detta utbyte. Denna omständighet torde tjäna som tillräcklig grundval för att hävda, att slavisk-vepsisk kulturkontakt ägde rum ... redan på 800-900-talet. Redan själva bruket med gravsättning i gravhögar ... kan möjligen i viss utsträckning vittna om slaviskt inflytande."⁴ Och så vidare. Naturligtvis kan inte en på lösa grunder baserad värdering tjäna som bevis (eller "grundval") för någonting. Här förkastas även Ves' (vepsernas) deltagande i utformandet av den fornryska staten som ett påhitt av Nestor. Beträffande glaspärlorna, som för övrigt nämns i Staraja Ladoga i ett tillägg till Nestorskrönikan under 1114⁵, så talar flera islamiska källor om en direkt handel mellan den islamiska världen och vepserna via Bulgar vid Volga, och en av dem (al-Marvazī) berättar i en sällsynt uppräknig av bulgariska varor om frakt av klädes- (dvs. pynt) föremål.⁶ Till frågan om gravsättning i gravhögar kommer vi att återvända senare.

Ytterligare ett exempel på detta förbiseende av Ves': flera gånger sägs det av D S Lichačëv, att Beloozero beboddes av Merja.⁷

Låt oss anföra ett finskt exempel på vad vi uppfattar som underskattning av den fornvepsiska rollen i norr. Om ett fynd från Luistari i Väst-Finland skriver Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander: "Liknande elddon har hittats i Norge, i Hedeby, i Gnëzdovo och vid Perm'." Elddonen från Perm' dateras till andra hälften av 800-talet, de finska och norska fynden till andra hälften av 900- och 1000-talet. "Vi saknar en länk, som skulle kunna ge oss möjlighet att tala om ett gemensamt ursprung hos de finska elddonen och de elddon som hittats i öster."

Låt oss anföra ett finskt exempel på vad kan uppfattas som underskattning av den fornvepsiska rollen i norr. Om ett fynd från Luistari i Väst-Finland skriver Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander: "Liknande elddon har hittats i Norge, i Hedeby, i Gnëzdovo och vid Perm'." Elddonen från Perm' dateras till andra hälften av 800-talet, de finska och norska fynden till (första hälften av) 900-talet. "Vi saknar en länk, som skulle kunna ge oss möjlighet att tala om ett gemensamt ursprung hos de finska elddonen och de elddon som hittats i öster."⁸

"The Birka traders brought the type westwards from the Varangian district to the south of Lake Ladoga, whither it had probably come from a production centre in the Kama district," lyder en klassikst normanistisk tolkning:⁹ Man måste helt till Sverige efter förklaring! Hos Lehtosalo-Hilander heter det rätt nog att finnar tog del i bevegelsen mot öster: "Blev verkligen finnarna roligt sittande kvar, på samma tiden som skandinaverna genomförde sina expeditioner

i öster?"¹⁰ Men en annan möjlighet beaktas inte alls: att folk i och från öster inte blev "roligt sittande kvar". Det breda bältet av ortsnamn på Veps- genom det inre av Finland — fram till bredvid Luistari — är *ett* prov." Ett annat är alla de föremål som hittats i Nord-Norge, Nord-Sverige och Finland med prägel av sydöstra Ladogaområdet, med "tjudskt", vepsiskt-relaterad utseende — vilket bör sammanställas med de lapska sägnerna om Čud', "Čudđ".¹² Det är intressant att notera, att det just i dessa sägner flera gånger talas om elddon från Čud'.¹³

Det finns gott om exempel på förvrängda normanistiska tolkningar av tjudska företeelser. Man kan t.ex. nämna den berömda arkeologen Holger Arbman's bok "Svear i österviking", där gravhögarna i Ladogaområdet utan några som helst reservationer tillskrivs svearna.¹⁴ Vi kan också referera till Gustaf Hallström, som frankt drar slutsatsen att de säregna föremål från de lapska offerplatserna, som måste erkännas vara fornvepsiska, tjudska, "endast kan ha förts dit av svenska köpmän från Birka".¹⁵ Eller låt oss ta A Tallgren, som menar att förekomsten av tjudska föremål i Ingermanland och Finland sannolikt är en följd av de varjagiska köpmännens verksamhet.¹⁶

Vilken ny bild är det då istället som avtecknar sig?

3. Östersjöföfinnarna: Bjarmaland (norr)

En ny konception träder fram genom sammanställning och nytolkning av skriftliga källor, i första hand islamska, satta i relation till arkeologiska, språkvetenskapliga, antropologiska och etnografiska data. Ett mycket rikhaltigt material om vepsernas etnokulturella historia har redan samlats in av V Pimenov. Det finns också viktiga kompletterande data beträffande vepserna och deras roll i Zavoloč'e. Det stämmer inte alls, som Carl F Meinander och Alan Ross påstår, att "våra kunskaper om bjarmerna grundar sig nästan uteslutande på de isländska sagorna".¹⁷ Islamiska källor, med början från ibn-Faqlān, lokaliserar Wisū eller Īsū, dvs. vepserna, till eller rentav norr om Vyčegda — Perm' samt (al-Bīrūnī) vid Velikij Ustjug.¹⁸ Det är tillräckligt att jämföra Saxos ord om Biarmia "Ulterior", där det finns klippor, evig snö, breda, strida floder osv., med hans uppgift om den märkliga "Visinnus, som bor på den snötäckta klippan, i östra periferin av Rus' ".¹⁹ Man kan också nämna utgrävningsresultaten från gravfälten i Kičil'kos', Ydžyg'el' och Šojnat i Komi-området, samt från gravfältet i Šenkursk-distriktet vid floden Vaga, vilket beskrivs som "det första kända gravminnesmärket över krönikans Zavoloč'skaja Čud' ".²⁰

På grundval även av andra uppgifter, och framför allt på informationen som helhet, ter det sig nu möjligt att med bestämdhet identifiera Zavoloč'skaja Čud' med Ves', med de forna vepserna, som levde i ett "bakland", i "periferin" — vilket ordet Perm', eller Peramaa på vepsiska, betyder²¹, och som termen Zavoloč'e antyder²² — och som levererade dyrbara skinn och valrossbetar, "tin-ki"²³, till den islamiska världen.

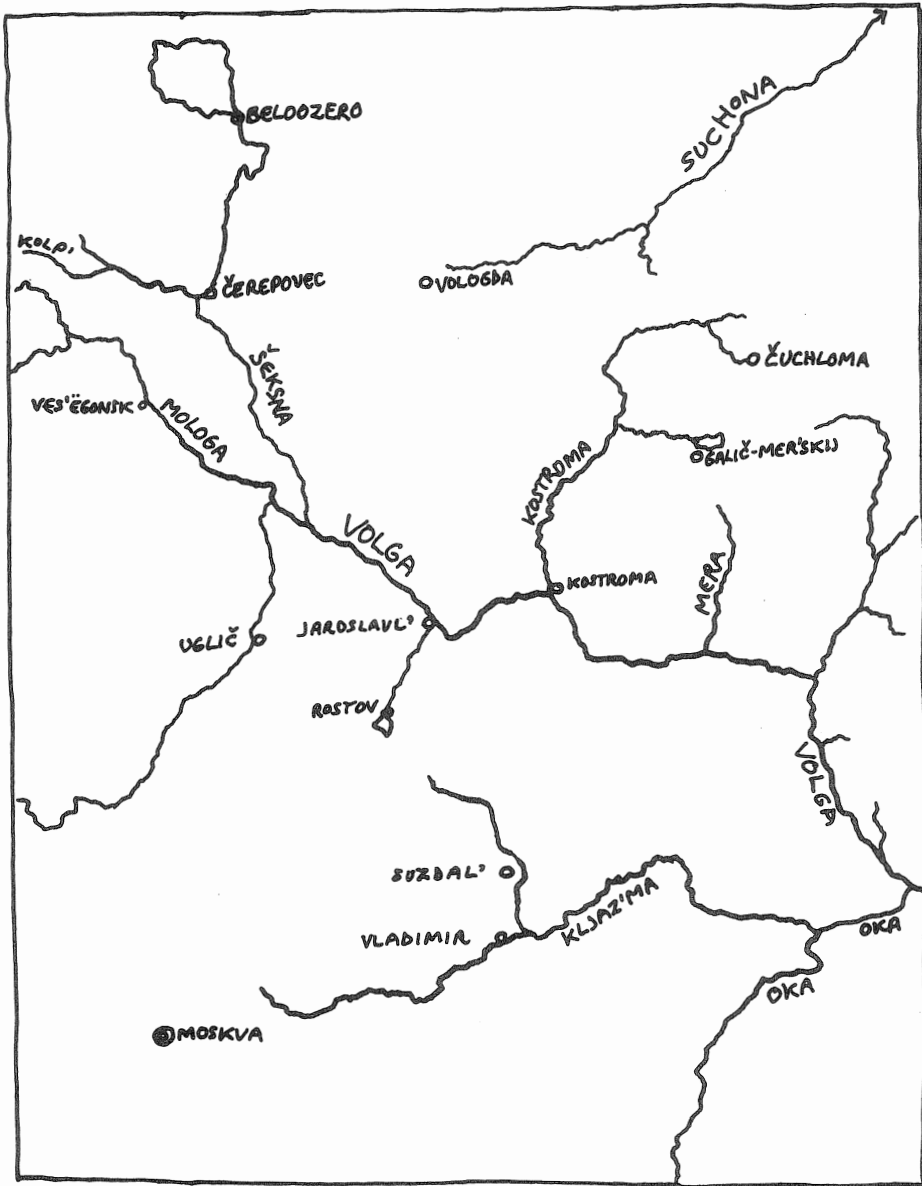
Områdena som beboddes av de fåtaliga vepserna, hitflyttade före karelernas och ryssarnas ankomst — från Ladoga till Kandalakšaviken, från Tichvin vid Novgorod över Beloozero till foten av Uralbergen — var lika stora som hela Skandinavien. Ödemarkerna som de färdades genom kallas ännu för "tajbola", av det vepsiska *tajbalo*, "väg".²⁴ I östra delen av dessa vidsträckta regioner levde komi — ordet för komi "Zyrjane", liksom "Perm' ", "permjane" (och för övrigt även *rotš*, dvs. "ryssar" hos komi), etymologiseras på basis av östersjöfinskan resp. vepsiskan, och betyder återigen "utkant", "periferi".²⁵ Norr därom fanns ugriska stammar och samojeder-nentser. Dessutom exploaterade vepserna den lapska befolkningen ända upp till Norges gränser nordost om Trondheim och till Finnmarks-kusten. Om detta vittnar fynd av föremål, stammade från Ladogaområdet, Perm', Bulgar och den islamiska världen, liksom även toponymin och lapska sägner — om "Čudde", "Čudbe", om "höga hattar", om "hundansikten" och till och med om Stallo.

Om nu Perm', Biarmia, Zavoloč'e utgör vepsernas uppland, var finns då deras främre positioner söderut? Och om termen Zavoloč'skaja Čud' inte har någon karaktär av samlingsnamn, omfattande olika stammar, hur blir det då med det ofta påträffade resonemanget att termen Čud' används "till och med om volgafinnarna — Merja"? "Chud — a common name of Finno Ugric tribes in ancient Russian annals", sägs det.²⁶

4. Östersjöfinnarna: Volga (öst)

I Rostov Velikij återfinns under medeltiden en tjudsk stadsdel, "čudskoj konec", och det var inte någon sällsynthet, att den högste kristne gudstjänstförrättaren i staden "väl behärskade tjudska språket" ("Čudskij jazyk dobre umejaše").²⁷ Om, som det förefaller, dessa källor avser Merjabefolkningen (och inte Rostovs förbindelser norrut, varifrån pälsverk levererades), och om bosättningar av "Čud'" till och med fixeras av medeltida skriftliga källor i Meščeras lågland nära Moskva²⁸, så uppstår frågan: från vilken rimligtvis inte alltför avlägsen region har denna godtyckliga användning av termen hämtats?

Här refereras till E A Rjabinins artikel "Tjudska stammar i det forna Rus' enligt arkeologiska data": "Norr om de vladimirska Merjas territorium, i trakten av Kostroma, känner vi till en andra gravhögsregion med starka *tjudska* traditioner... Med avseende på särdragen i den materiella kulturen skiljer sig finno-ugrerna i Volga-trakterna vid Kostroma kraftigt från de vladimirska Merja. I deras fornminnen saknas (med få undantag) likartade typer av fornynd. Arkeologiskt är detta på det hela taget en helt annan bildning än det Merja, som lokaliseras enligt krönikan, en bildning som av en rad tecken att döma närmar sig mera nordliga, nordvästliga och nordöstliga grupper av den tjudska befolkningen. Lokala hydronymiska och toponymiska data tyder emellertid på att finno-ugrerna vid Kostroma skulle ha hört till Merjastamböbundet." Men på annat ställe i samma artikel postuleras "en överflytt-



ÖVRE VOLGA

ning av vissa grupper av ingrer, voter och sannolikt även vepser till Kostroma vid Volga". Och i Rjabinins licentiatavhandling anmärks, att "den 'čudska' kulturen här avslöjar en betydande närhet till Ves'kulturen."²⁹

Just i Kostroma-trakten existerar lokala benämningar på bosättningar av typen Čud', Čudca, Čudinevo och Čuchloma³⁰. Det finns också medeltida uppgifter om ett Čud' i närheten av Galič-Merskij, norr om Kostroma, och vid Čuchloma³¹. Omedelbart norr om Kostroma, vid Grjazovec, Čerepovec, Nikol'sk och Galič-Merskilj, där bifloder till floden Suchona rinner fram, stöter man på vepsiskt ordförråd och vepsisk toponymi³². (Själva namnen Grjazovec och Čerepo-vec lär vara bildade utifrån — veps, — ves'.) Här börjar också vattenleden Suchona — Norra Dvina — Vyčegda, där Zavoloč'skaja Čud', de arabiska författarnas Wisū, härskade. Omedelbart söder om Kostroma ligger de gamla statsbildningscentra Suzdal' och Vladimir, och litet längre västerut Rostov. Just genom Kostroma gick den naturliga farleden mellan dem och Zavoloč'e, Bjarmaland, sommar som vinter. Det finns också historiska vittnesbörd om flodvägen tvärs igenom Zavoloč'e mellan Norra Dvinas mynning och Suzdal' (al-Idrīsī ca 1150, norrmannen Qgmundr från Spånheim 1222, von Herberstein 1549)³³. Det är vidare anmärkningsvärt att de suzdalska furstarna lär härstamma från furstar i Hålogaland (Nordnorge)³⁴, vars makt hade sin upprinnelse i exploatering av lapparna³⁵. Under medeltiden hörde Kolahalvön och dess vitahavskust (Terskij bereg) till Norge, och av nyligen analyserat material framgår, att furstarna i Suzdal' hade en del urgamla rättigheter och monopol på vissa platser efter Terskij bereg³⁶.

Emellertid dateras huvudmassan av Kostromafyndet till 1100- och 1200-talen. Och islamiskt silver har inte hittats här, utan vid Jaroslavl'. Bosättningarna vid Timerëvo-, Michailovskij- och Petrovskij-gravfälten (vid Jaroslavl') ser ut att ha kommit till ungefär år 900, och omfattade maximum resp. 150, 100 och 100 människor samtidigt. Här har funnits skandinaver, slaver (från någon gång under första hälften av 900-talet), men huvudmaterialet definieras nu som "finskt" (ehuru ej tillhörande Merja, enligt Rjabinin, resumé av egen avhandling s. 11). Härifrån utfördes bäver m.m.³⁷ Och här är det som ibn-Faḍlāns ord 921 måste gälla: Köpmän från Bulgar färdas längs Volga till Wisū, "där de köper upp sobel och svarträv" etc. Mitt emellan dessa bosättningar låg det hedniska "Björnhörnet" — där Jaroslavl' nu ligger. En koloni vid Kostroma kan ha kommit till då Jaroslavl'-trakterna slavifierats.

På så sätt uppnås sannolikt en lösning av Kostromagåtan. Toponymi och hydronymy är oerhört konservativa företeelser — vilket t.ex. framgår i Zavoloč'e, där man i numera rysktalande områden kan spåra den tidigare bosättningen av inte bara permiska finnar (komi, permjaker, udmurter) och östersjöfinnar (vepser och, vid Vita havet, kareler), utan också, enligt flera forskares uppgifter, av den forna lapska befolkningen, som trängdes undan av östersjöfinnarna, och av ugriska folk (khanty-mansi) som nu bor öster om Ural.³⁸

Bland forskarna är det än i dag vedertaget att se på ibn-Faḍlāns och andra

muslimers ord om Wisū/Īsū som hänsyftande på Beloozero. Men denna godtyckliga identifiering baserar sig enbart på förklaring i Nestorskrönikan, att Beloozero beboddes av Ves'. Varför resa så långt, när Zavoloč'es rikedomar var så mycket närmare till hands, och när Wisū är direkt förknippade med Zavoloč'e genom uppgiften hos ibn-Faḍlān, att den kortaste natten hos Wisū varar en timme: detta stämmer inte alls med Beloozero, utan bara med trakterna av Mezen', Pečora och Vitahavskusten.³⁹ Denna uppgift från kalifens sändebud är tillförlitlig, eftersom det är en viktig sak för varje trogen muslim att bestämma bönetimmarna med utgångspunkt från dagsljuset. Och i själva verket har folkliga traditioner om ett forntida lokalt Čud' registrerats just vid Mezen' och Pečora.

Lika viktig som ibn-Faḍlāns vittnesbörd är i detta sammanhang uppgiften i Voskresensk-krönikan, att furst Vladimir Svjatoslavič företog ett korståg på 990-talet för att kristna "både Krivičeskaja och Merskaja Ves', kallade Beloozerskia"⁴⁰. "Merskaja" åsyftar nog Merja-territoriet (eller -territorierna) generellt, men det är värt att omnämna, att det särpräglade Kostroma-komplexet som diskuterats ovan, befinner sig på ett begränsat område inramat, så att säga, av namnen Kostroma, *Mera*, Galič-Merskiĵ. Under alla omständigheter: enligt krönikan fanns det — i anmärkningsvärt antal — vepser även bland krivitjerna och merja. Vilken makt och status hade de? Vi vänder oss mot väst.

5. Östersjöfinnarna: Novgorod (väst)

Beträffande det krivitjska Ves' kan sägas, att en kommunikations- och handelsled mellan Zavoloč'e och Novgorod gick rakt genom krivitjernas land, längs floden Mologa — som mynnar i Volga vid staden med det betecknande namnet Ves'ëgonsk. Till för inte så länge sedan har spår av vepsisk kultur bevarats vid Ves'ëgonsk, och von Herberstein (1549) talar om det "säregna språket" där i trakten. Längs Mologa-leden har man också hittat fornfynd, som stammar från Ves'.⁴¹ Hur är det då med vepsernas eller Čud's positioner i Novgorodområdet?

I samband med frågan om hur befolkningskärnan i Novgorodområdet tagit form skriver V V Sedov: "Novgorodbornas dialekt, liksom vissa andra dialekter på nordryskt språkområde, kännetecknas av finsk-ugriska lexikaliska element och vissa fonetiska särdrag, som utformats till följd av det finska substratets påverkan." — "Novgorodborna formerade sig under inflytande av ett slaviskt-finskt substrat." Eller som I P Šaskol'skiĵ säger: "I sydväst kan vepsernas land möjligen en gång ha nått fram till Il'men'." Fysisk antropologi ger emellertid föga stöd för detta.⁴²

Själva staden indelades i tre s.k. "koncy", stadsdelar — uppenbarligen efter stamtillhörighet: "Ljudin konec" brukar vanligen betraktas som krivitjernas, men låt oss påminna om etnonymen "l'udinikad" för sydkareler och vepser, och om det faktum att termen Čud' — germanernas *þjóð* — betyder just "människor" (ry "ljudi"). "Nerevskij konec" är förknippad med östersjöfinnarna.

”Slovenskij konec”, slaviska stadsdelen, låg på andra sidan floden Volchov. Det fanns också en ”Čudina ulica”, Čud’-gatan, och ”Čudincovy vorota”, Čud’-porten⁴³.

Tillresande normmän fann vid mynningen av Norra Dvina, i Biarmia, en helgedom ägnad gudomen Jumala. Att döma av nävergramotor, som hittats i Novgorod, var Jumala väl känd även för invånarna där. Hos de nutida vepserna används fortfarande ordet ”jumalkoda”, vilket bokstavligen betyder ”Guds hus”.⁴⁴

”Som fullt sannolikt kan man betrakta A M Tallgrens och I Sernings antagande”; skriver Rjabinin, ”att finsk-ugriska föremål tillverkades i Novgorod i syfte att sedan bytas av novgorodska köpmän mot pälsverk norrifrån.”⁴⁵ Men vilka novgorodska köpmän — och vilka smeder är det fråga om? Ännu på 1500- och 1600-talet fanns det i de vepsiska byarna synnerligen kvalificerade hantverkare, som ägnade sig åt tillverkning av skjutvapen (reffelbössor) och diverse föremål i silver. Vid Megra nämns t.ex. en by, ”som var en bosättning av smeder” (”derevnja, čto byla počinok Kuznecov”).⁴⁶ Dessa företeelser förbinder Pimenov med ”den gamla järnhanteringstraditionen i hushållen”: om det forntida Ves’ skriver han: ”Till den viktigaste grenen inom den lokala hantverksproduktionen utvecklade sig metallhanteringen.”⁴⁷ Men ”på grundval av att de föremål av järn och stål, som hittats i gravhögarna, är av ganska låg kvalitet, kan man med säkerhet säga att de är tillverkade av härdfärskningsjärn, som framställts genom råfärskning”.⁴⁸ Den låga kvaliteten på silverblandningarna hos föremål, som påträffats i Lappland, är också karakteristisk för de särpräglade fynd som gjorts i Ladogaområdet. Till och med i det avlägsna Basjkirien återberättades på 1700-talet folkliga legender om gruvor, som tillhört det forna Čud’ och som besöktes av akademiledamoten Lepëchin.⁴⁹ Som F N Glinka skrev om sydkarelenarna, vilka av forskarna historiskt betraktas som vepser, i en återgivning av de folkliga sägnerna: ”Tam mnogo ich... to kuznecy, Potomki beloglazoj Čudi.” (”Många finns där, som är smeder, ättlingar till de vitögda Čud’.”)⁵⁰

Naturligtvis är en sådan säregen materiell kultur, som kan spåras inte bara i Ladogaområdet, utan från Urals förberg till Nordnorges fjordar, en produkt av ett politiskt särpräglat Čud’. För en marxist är det givetvis så, att den materiella kulturen återspeglar ekonomin. En materiell, kraftfull särställning avspeglar ekonomisk och politisk självständighet. Vilken var då denna makt? I vilket förhållande stod vepserna till slaverna och till skandinaverna?

Det är helt otillfredsställande att säga, att vepserna ”ingick i det område som behärskades av Novgorod”. Delvis drog de sig tvärtom utanför gränserna för detta område. I en folklig sägen, som förtjänar tilltro, berättas det till exempel att ”på Vasilij den blindes tid, vid tiden för furstarnas inbördesstrider, levde vepserna — de vitögda Čud’, ”Čud’ beloglazaja” — inom furstendömet Novgorod. Furstarna uppbar dryga skatter från dem. Då beslöt sig vepserna att dra sig undan deras inflytande. De begav sig till Andomskoe poberež’e” — dvs. till

Onegasjöns södra strand, som följaktligen vid den tiden inte ingick i det egentliga Novgorodområdet.

Här kompliceras bilden ytterligare av det faktum, att den så kallade "Obonežskij rjad" (sedermera "Obonežskaja pjatina", "Omega-femtingen"), där vepserna levde, tidigare än de andra "erövrades" av de novgorodska feodalherrarna,⁵² vilket framgår av Svjatoslav Ol'govičs stadga från 1137. Varför tidigare än de andra? Av vilka novgorodska feodalherrar? En högst intressant omständighet är, att benämningarna i stadgan etymologiskt går tillbaka till vepsiskan, och att för övrigt många av dem är skrivna med prepositionen "u" — "hos", "vid" ("u Tot'my, u Vavdita, u Pachitka, u V'junica, u Permina, u Tojvota, u Kokorka, u Lipsuevič, u Veli" osv.).⁵³ Alltså avses här inte några egentliga "pogosty"⁵⁴ i betydelsen centra, som befolkades av novgorodbor-slaver, utan uppbörd av pengar från vepsiska orter hos dessa vepsiska feodalherrar, som var väl integrerade i maktens kretsar och som var i besittning av områden i det inre av Zavoloč'e. Detta tjänar som ett ytterligare stöd för den ovan anförda åsikten, att de dominerande intressena här, före de slaviska novgorodbornas ankomst, utgjordes av vepserna.

De vepsiska feodalherrarna höll sig kvar ganska länge. I Onegaområdet har man noterat vepsiska egennamn hos åtta stora jordägare på 1400-talet.⁵⁵ Värt att lägga märke till är också "det faktum, att det fram till slutet av 1500-talet existerade framstående tjudiner, som åtnjöt tsarens förtroende" och som hade jordägarrätt i Zavoloč'e.⁵⁶ Ofta påstås det, att två kända personer i Novgorodstaten på 1300-talet bar det "kareliska"⁵⁷ namnet Valittu; de personer det är fråga om är ståthållaren i Korela 1338 och en av de högsta politiska och militära anförarna i Novgorod 1350. Både släkten och namnet är emellertid till ursprunget vepsiska — från Valdita i Vavdits pogost vid Vodlozero öster om Onega.⁵⁸ Hur långt tillbaka, till vilken epok sträcker sig då denna fasta position för aristokratin av vepsiskt ursprung?

"Den socialhistoriska tolkningen av gravhögarna som minnesmärken från den epok, då feodala relationer etablerades i nordvästra delen av vårt land, accepteras numera av alla sovjetiska arkeologer och historiker", understryker Pimenov. Detta är inte längre helt sant. V I Ravdonikas' konception från 1930-talet ifrågasätts av V J Petručhin (samtal i Moskva, juli 1981) och V A Nazarenko.⁵⁹ Detta är gravar från "militärdemokratins" stadium. Men just krigardemokratins ger givetvis grundlag för påföljande feodalisering. En del av gravhögarna har av arkeologen Liněvskij på 1940-talet karakteriserats som "krigargravar, hirdmannagravar".⁶⁰ Varför ett sådant antal sådana gravar just i Ladogaområdet? Vilka krigare är det fråga om, och vilka krig? Vems hird? Efter Olegs död, berättar en novgorodsk krönika, fördes han hem till Staraja Ladoga för att begravas där, i sin hembygd. Var det bara honom det gällde?

6. Kolbjager och lappar

I Russkaja Pravda (år 1015) omnämns kolbjagklassen som icke kristnad ("kreščeniija ne imeja").⁶¹ Vilka hedningar kunde här komma i fråga, i ett sedan länge (980) kristnat samhälle, och dessutom definieras som privilegierade gentemot den övriga befolkningen i kraft av en position jämsides med varjagerna? Att de fick behålla sin hedendom kan bara förklaras av att de i sina händer hade ekonomiska medel, som var av högsta vikt för Novgorod och Rus'. Men var skall man söka dem? Allra viktigast för Novgorod var pälsverket norrifrån. Och var söka efter hedningar vid den här tiden? Också i norr, och inte bland slaverna. Kolbjagerna insisterade tydligen kraftigt på sitt privilegium att inte bli kristna — och just i norr, i Ladogaområdet, Onegaområdet och Zavoloč'e, finns det en mängd såväl muntliga sägner som skriftliga källor om ett enda folk, som motsatte sig kristendomen och hatade kyrkan, nämligen "de vitögda Čud", vepserna.

Ordet "kolbjag" innebär medlem av ett verksamt samfund eller en gemenskap. Och i nordryska dialekter har intressant nog det vepsiska uttrycket "sebr" bevarats i betydelsen "byalag", "samfällighet".⁶² Bokstavligen betyder det fornnordiska ordet *kolfr*, från vilket både "kylfing" och "kolbjag" kommer, inte "klubba"⁶³ (jämför det dubbeltydiga "club" på engelska), som framkastats av flera forskare.⁶⁴ Det betyder istället "pil med tvärställd egg", och dessutom, och förmodligen därifrån, "verksam gemenskap, samfällighet".⁶⁵ Det är värt att notera, att man bland de många pilspetsar som hittats i gravhögar i Ladogaområdet också har stött på just sådana (på ryska "sreznj"⁶⁶), vilket utgör en bekräftelse på att vepserna ägnade sig åt pälsjakt — något som sannolikt har gett upphov till att de benämndes "kolbjager". (Dessutom tjänstgjorde sådana pilar med tvärställd egg som tecken på medlemskap i olika sammanslutningar i Skandinavien, och de skickades runt som budkavle, som signal till mobilisering.)⁶⁷

Andra betydelser av ordet *kolfr* är klockkläpp, samt bult, regel, något som fäster en del av ett föremål vid en annan.⁶⁸ Således underförstås något kilformigt. Som bekant brukar etnonymen för det till vepserna angränsande folkslaget voterna, Vad' (vad'd'ja), vanligtvis förklaras med — och översattes på medeltiden med — ordet "kil". Vilka förbindelser fanns det då mellan dessa båda folk? Vi vet naturligtvis inte med säkerhet⁶⁹, men det kan noteras att det votiska utgrävningsmaterialet inkluderar skelett, vars kranier kan delas in i tre antropologiska typer. Enligt V V Sedov kan en av dem "av alla tecken att döma... hänförs till den urala-laponoida gruppen. De flesta särdragen tyder på att den står nära de kranier från sydöstra Ladogaområdet, som grävts ut av V I Ravdonikas och som hänförs till Čud' vid sydöstra Ladogastranden (krönikans Ves)".⁷⁰ Bland det arkeologiska materialet från voterna finns föremål, som enligt A A Spicyns bedömning också "återfinns i gravhögar från Čud' vid sydöstra Ladoga".⁷¹

Märkligt nog existerar det också hos voterna en egenbenämning "vajssi",⁷²

som påminner om Vasi(n) hos Jordanes och Wizzi hos Adam av Bremen, om Visinnus hos Saxo, arabernas Wisū och, naturligtvis, om de ryska krönikornas Ves'. Samtidigt finns det på votiskt område byar som Vepsi, Ves', Veska,⁷³ samt Vepsküla vid Narva, och djupt inne i Zavoloč'e, vid Sysola, låg en tjudsk by med namnet Vodča (förryskat uttal av "Vad'd'ja", "Vaddja")⁷⁴. Dessutom har än i dag uttrycket "vad'ja" bevarats i öster, i det som en gång var Zavoloč'e.⁷⁵ I närheten av Sveriges nordgräns kallade sig lapparna på 1600-talet enligt en källa "vuovjosj", dvs. enligt vad en finsk forskare fastslagit, Vod', vaddja⁷⁶ — till yttermera visso i ett område, där såväl tjudska fornfynd som legender om Čud' finns väl representerade.

En mycket betydelsefull studie av "De tidigare kontakterna mellan lappar och finnar" av Niilo Valonen i *Ethnologia Fennica* 1980 ger nu djupare insikt. En karta (s. 73) fastlägger hela 39 ortsnamn på Vepsä-, Vepsa- och 7 på Vepsu-, Vepso-, från Lađogas västra strand (dvs. innanför den finsk-sovjetiska gränsen före 1944) och i riktning mot Bottenviken. Ett av dessa namn återfinns i närheten av Åbo — vars finska namn Turku (från ryska *torg*) enligt Valonen röjer vepsisk förmedling, i likhet med grannbyn Paaskunta (ry. *pogost*, vepsiska *pa-gast*). Eljest går namnen i stort sett som ett brett bälte genom centrala Finland och ut till kusten vid Uleåborg och Hailuotoön (Österbotten). Ett namn som Valonen har förbisett är Vepsajärvi vid Kuusamo, längre mot nordöst.

Om Vepsä-, Vepsa-namnen skriver Valonen: "De är lokaliserade i distriktet där det finns Vuoj-, Vuojus- och Varja-namn (Turku-distriktet), Vatia-, och Valja-namn (södra Häme), eller Vatjus-namn (Pyhäjoki-distriktet i Österbotten), eller (i östra delen av Finske bukten vid Virolahti) sägner om olonetserna", dvs. vepserna. Alla dessa ord (Vuoj- etc) förknippar Valonen (s. 114—115) med samiska *vuowje* "ett stycke trä som förs samman med ett annat stycke trä", en träkil och det motsvarande stycket som kilen passar in i, och med skattetraditionen i norra Olonets, dvs. hos nord-vepserna: skatten avmärktes på trästycken, som distribuerades av äldermannen (*starosta*). Vi minns de samiska traditionerna om Čud's inträngande på och utplundrande av samiska territorier — som de ovannämnda toponymerna rakt igenom centrala Finland omvittnar. Sålunda är också voternas namn förbundet med vepsisk, eller gemensam vepsisk-votisk, verksamhet. Med beaktande av, att voterna var en blandad, icke-homogen "övergångsbefolkning" mellan esterna och de östligare Čud', vepserna, och att termen Čud' täckte voter såväl som vepser, verkar det rimligt att anta, som Valonen (s. 117), att Fennoskandias "čudče"-traditioner går tillbaka på icke bara vepser men också (med dem förbundna) voter.

Vilka dessa Čud' var, som härskade över lapparna, exploaterade dem och emellanåt utsatte dem för härjningståg, kan vi dessutom sluta oss till på grundval av platserna för uppkomsten av termen "lop' ". Det finns olika uppgifter om "lop' " i förbindelse med voter och ingrer. I skrivelser från påven till ärkebiskopen i Uppsala 1275 finns t.ex. en uppräknig av lokala hednafolk, *Ingrie, Lappie et Watlandie*. Med *Lappie* avses här troligen östra delen av Ingermanland, vilken även kallades *Loppis*, på finska *Lopen Kolkka*.⁷⁷ (Det existerar

också en uppfattning, att det skulle vara fråga om västingrerna, som av sina grannar ännu nyligen kallats för *laplakat*.⁷⁸)

Utöver detta nämns under medeltiden "lopskie pogosty" (lapska administrativa centra) i den nordvepsiska regionen, och i en skattelängd talas det om en by vid Ojat', som "sägs ligga på Lappberget" (slovët na Lopine gore").⁷⁹ Låt oss erinra om munken Lazar och hans "lopljane" vid Onega⁸⁰ — och om att sydkarelererna, som historiskt sett är vepser, ända fram till vårt århundrade kallades för *lappalaisia*.⁸¹ Enligt vad som omvittnas av D V Bubrigh förekom det, att mera nordliga kareler benämndes "lappi" av sina landsmän i söder, och "mellan-karelererna" vid Segozero kallar sig själva *lappi* (dr R F Nikol'skaja, samtal i Petrozavodsk juni 1981).⁸² I folkräkningsböcker från Novgorod för åren 1500 och 1501 träffar man på hänvisningar till "Lopskaja storona" i staden Orešek, och vidare finns en "pogost v Lopce" samt "pogost Egor'evskij-Lopskij" vid Ladoga.⁸³ Namnet på den estniska staden Lappegunda tjänar också som ett talande bevis för den aktuella termens sydliga ursprung.

Hos bönderna i Vodlozero har bevarats en sägen om att Vodlozero skulle ha hemsökts av "samojadi i lopi" — samojeder och lappar⁸⁴, något som inte alls motsvarar den historiska verkligheten. Dessa förryskade bönder hade vepsiska förfäder, och föreställningen om att sådana fiender genomförde omflyttningar och härjningståg på bestämda tider varje år är i själva verket ett urgammalt mytologiskt tema, som rotat sig hos Ves' till följd av deras samarbete med representanter för den islamska världen för omkring tusen år sedan. På så sätt uppkom termen "samojedy, samojad', syrojadtsy", grundad på denna legend från Orienten och avseende de fruktansvärda, hedniska invånarna i Zavoloč'e (vepser eller undersåtar till vepserna), skrämselfpropaganda till skydd för de vepsiska monopolen i norr.⁸⁵ Eftersom ordet "samojed'" är av vepsisk förmedling, med vepsiskt utseende⁸⁶, och påträffas i kombination med egennamnet Ves' på 1000-talet⁸⁷, finns det allvarliga skäl att tänka sig liknande rötter för termen "lop' ". Den verkar vara lånad från det fornnordiska, ännu använda ordet *lapp* som syftar på en kilformig del av klädedräkten — återigen en kil.⁸⁸

Emellertid bör Valonens synpunkt (1981 s. 108) beaktas: Folknamnet "lappi" kan ha uppstått i estniskan eller vepsiskan, eftersom den "ursprungliga" betydelsen är bevarad här, i estniskt *lape* (gen. *lappe*) "avlägset område", *lapuline* "åskådare (vid bröllop)", vepsiskt "*lapt*" "sida, kant, avlägset ställe", *laptahne* "utomstående". Alltså kan, enligt Valonen, finskt *lappi*, svenskt *lapp* vara ett lån från vepsiskan eller estniskan, som ägt rum under vikingatiden. Vad som är ursprungligt och vad sekundärt är dock svårt att bestämma. Det som kan sägas med bestämdhet är, att nordborna ursprungligen kallade lapparna, samerna, endast "finnar", och att "lapp" antingen är ett direkt inlån eller en översättning, till nordiska som till finska från vepsiskan snarare än från något annat håll. Det är svårt att se någon grund för vikingarna att byta ut sitt tillvanda uttryck "finnar", eller för suomi-finnarna att byta ut det ord de mötte hos samerna själva, "saami", "sabme", mot ett vepsiskt låneord — om inte detta låneord hade en specifik näringsekonomisk och därmed poli-

tisk betydelse: alltså ursprungligen ”samer underlagda beskattning enligt kilstyck-metoden”. (Det säger sig självt att dylik estnisk beskattning av samerna, och därmed estniskt ursprung hos termen, inte kommer i fråga.)

Intressant är f.ö. att man möter ortnamnen Lop’ja, Lopi, Lopijo, Lopija i Mezen'-bassengen, dvs. i det nordöstligaste området för Čud's, Zavoloč'e-Wisūs dominans, och att Lop' uppges som ett av folken som bodde omkring Kama på 1400-talet.⁸⁹ Allt i allt är konklusionen, att lappi nyttjades av vepserna som term för avlägsna områden där ”kilstyck-beskattning” ägde rum — och på samma sätt kan ordet kolbjag, kylfing också uttolkas.

Mycket intressant skulle det vara att på lingvistisk grundval göra en direkt identifiering av kolbjagerna, i egenskap av människor med kilar, med Čud'. Som bekant går Čud' etymologiskt tillbaka på det fornnordiska *þjóð*- ”människor”. Finska forskare har jämfört Čud' med ett östersjöfinskt ord, *Suudin*, vilket skulle ha betytt ”kil” eller något kilformigt.⁹⁰ *Suudin* är faktiskt det finska uttalet av ”Čudin”, som inte bara användes om vepser, ester och voter (i formen ”čuchnja”), utan också på grund av sin fonetiska egenart — ljudet ”č” — måste betraktas som vepsiskt.

Vidare är det anmärkningsvärt att de härjningståg mot lapparna, som omvittnas i lapska sägner, enbart sägs ha företagits av Čud' och, senare, av karelerna. Och i Egil Skallagrimsons saga, den enda nordiska källan om krigiska attacker mot lapparna längst i norr, talas det om kolbjager — ”kylfingar” — och senare om kareler. Var hittar vi slutligen toponymer, som nu vittnar om de gåtfulla kolbjagernas hemvist, eller kanske förflyttningsvägar? Som ortnamn existerar ”Kolbjagi” utanför Tichvin, dvs. i gammal vepsisk omgivning. I närheten av Izborsk återfinns Kolbežiči⁹¹, det tycks ha funnits en ”Kolbežič'a guba” i Finska viken⁹², och norrut låg även ”djibāl al-Kilābiyya,” dvs. ”Kolbjag-bergen”.⁹³ Vid Tichvin befinner sig den sydligaste grupp av vepsiska gravhögar som påträffats i Novgorodområdet, och här fanns alltså, som ortnamnet Kolbjagi visar, någon slags stödjepunkt för de vepsiska handelsidkarna.⁹⁴ Slutligen finns namnet också i öster — på ett betecknande ställe: rakt väster om Beloozero lever än i dag en grupp vepser, den östligaste. Mellan dem och Ves'ëgonsk, på urgammalt vepsiskt territorium, rinner den lilla floden Ves' ut i floden Kolp' — på sin väg mot Volga. Kolp' är en trogen vepsisk återgivning av nordiska kolfr — här finns återigen vepsiska gravhögar⁹⁵ — och längre ner vid Volga finns det lika betecknande Varegovo, ”Varjagbyn”.

7. Symbios

Den omständigheten, att ett ord av skandinaviskt ursprung — ”kolfr”, ”kolbjag” — används såväl i ”Russkaja pravda” som i dessa toponymer, när man hade möjlighet att mynta både östersjöfinska och slaviska termer, vittnar välutaligt om en vepsisk-skandinavisk symbios. Denna symbios kan spåras även på andra sätt. Som arkeologen L A Golubeva skriver i sin nyligen publicerade artikel ”Ves', skandinaverna och slaverna under 900- och 1000-talen”: ”Bruket

med gravsättning i gravhögar har uppenbarligen tillförts vepserna utifrån... Hos ladogavepserna etablerades t.ex. detta gravskick under inflytande av kontakterna med skandinaverna. Det stora antalet skandinaviska bruksföremål, kvinnoprydnader och vapen, samt dragen av skandinavisk ritual i vissa gravsättningar vittnar om att ett skandinaviskt etniskt element integrerats i den befolkning, som efterlämnat gravhögarna i sydöstra Ladogaområdet från 900- och 1000-talet. Samtidigt är det, som S I Kočkurkina, V A Nazarenko och N V Tuchtina visat i sina arbeten, ytterst besvärligt att direkt peka ut några skandinaviska gravsättningar, med tanke på att de innehåller typiskt finska inventarier och lokala drag i gravskicket, som är karakteristiska för enbart Ladogaområdet... I sydöstra Ladogaområdet hade det östersjöfinska etnos dominerande betydelse, och skandinaverna uppgick snabbt i den finska miljön. De invandrade skandinaverna, som stod på ungefär samma nivå i fråga om samhällsutveckling som lokalbefolkningen, utövade inte något väsentligt inflytande på dennas näringsverksamhet eller sociala system."⁹⁶

Det kan noteras, att V I Ravdonikas betecknat den skandinaviska strömningen inom denna kultur som "synnerligen kraftig".⁹⁷ Detta torde vara en överdrift. Men hur skall man se på A M Linëvskijs högintressanta iakttagelse, att "skandinaviska föremål aldrig påträffas tillsammans med slaviska"⁹⁸ Pimenov menar, att "detta är ett mycket starkt argument mot de moderna normanisterna. I själva verket kan vepsernas varjagiska förbindelser på så sätt avgränsas kronologiskt till en bestämd period, vilken så vitt man kan bedöma omfattar slutet av 800-talet, 900-talet och kanske början av 1000-talet. I fortsättningen blir de allt svagare."⁹⁹ Detta bevisar tvärtom, att varjagerna ursprungligen även i den norra periferin av Rus', varifrån de kom, levde i en vepsisk omgivning, i symbios med den dominerande vepsiska befolkningen — och följaktligen, att om Rurik, Oleg och deras hird intog Novgorod, så kan det av detta att döma vara fråga om en vepsisk-varjagisk erövring.

Denna symbios existerade även i andra trakter. "Närvaro av skandinaver har konstaterats även i Beloozero. Här spelade emellertid det skandinaviska elementet en obetydlig roll", som Golubeva säger. Och slutligen — "i trakten av Jaroslavl' uppstår en etniskt blandad (slavisk-skandinavisk-finsk) hantverks- och handelsort under 800-1000-talen — ett av de största centra på handelsvägen längs Volga".¹⁰⁰ Här ligger Varegovo, här i närheten fanns också Kostromskaja Čud', som vi har berört tidigare, och omedelbart i norr fanns början av det vepsiska Zavoloč'e samt Beloozero.

Låt oss åter dra oss till minnes "Merskaja och Krivičeskaja Ves", kallade Beloozerskaja", vilka måste kristnas på speciellt sätt, och alltså var så viktiga att de måste särbehandlas för detta — och låt oss jämföra dem med kolbjagerna, som "inte var kristnade". Antagligen har vi här, under beteckningen Merskaja och Krivičeskaja Ves', att göra med baserna för sådana kolbjager, vepsiska krigare och köpmän. Högintressanta är fynden av "bävertassar" tillverkade av le- ra, här vid Beloozero och på Åland, som sannolikt vittnar om en sådan förbindelselänk mellan vepser och svenskar.¹⁰¹

Var kan man, till sist, ytterligare notera en varjagisk-vepsisk symbios? Jo, i Bysans, världens huvudstad, där man i kejsrerliga förordningar bredvid varandra kan finna "varanggoi-kouplinggoi". (Som jag försöker lägga fram i ett annat arbete¹⁰¹, är själva termen *Rus'* ett uttryck för denna skandinavisk-vepsiska symbios. Termen uppstod i Bysans, och är inte avledd från namnet *Ruotsi*, Rothslagen, som normanisterna antar. Till sin form är den, liksom etnonymerna *Jam'*, *Sum'*, *Ves'* m.fl., istället vepsisk, vilket vittnar inte bara om en symbios i Staraja Ladoga före den fornryska statens uppkomst, utan också om att den införts i slavernas språk av vepser, som talade slaviska¹⁰² och — som tidigare nämnts i samband med Novgorods struktur — var integrerade i själva staden, tillsammans med slaverna, de votiska Čud' och en del av krivitjerna.)

Huvudattacken är förberedd. Låt oss gå vidare!

8. Novgorod-striden

I Novgorod, och i förhållandet mellan Novgorod — den "nya staden" — och Staraja Ladoga, Gamla Ladoga, utkämpades en inre kamp. "Varje steg framåt i samhällsskickens historia är ett resultat av klasskamp, av inre — och ibland, i samband med inre, även av yttre — motsättningar i samhället." Denna grundsatser hos Marx¹⁰³ får sin konkreta bekräftelse i Nestorskrönikan och andra krönikor som baserar sig på denna. Enligt vår uppfattning är det bara de normanistisk-antinormanistiska störsändningarna, som hittills har hindrat oss att rätt värdera krönikeskrivarnas ord — och att tillämpa Marx' teser på dem.

Till följd av de normanistiska överdrifterna dominerar en tendens att ifrågasätta de delar av Nestorskrönikan — och bara dessa — som berör varjagernas delaktighet i statens tillblivelse. I enlighet härmed definieras berättelsen om inkallandet av varjagerna som en "legend", eller till och med en lögn, motiverad av en antibysantinsk politik. "För att man skulle tro på hans version", skriver Pimenov om Nestor, "måste han förse historien om inkallandet med sådana realistiska detaljer, som kunde skapa ett intryck av trovärdighet" — såsom en uppräknings av folkslagen Vod', Ves' och Merja.¹⁰⁴ Men vanligtvis förhåller sig både normanister och antinormanister — kanske beroende på att det här inte är tal om några varjager? — helt okritiskt till uppräkningsen av de olika folkslagen och till deras påstådda inbördes endräkt eller rentav förbund. Så skriver t.ex. V V Sedov: "Legenden om varjagernas inkallande till Rus'... som analyserats av historikerna, vilka visat på dess tendentiösa och politiska karaktär, berättar något mera detaljerat om denna sammanslutning."¹⁰⁵ Eller, för att citera L A Golubeva: "... under andra hälften av 800-talet blandade sig vissa skandinaviska grupper upprepade gånger i den nordslaviska och finska stamfederationens politiska liv." Eller A N Kirpičnikov m.fl.: "I norra Rus' existerade den av Nestorskrönikan dokumenterade federationen av slaverna och de finsk-ugriska stammarna Merja, Čud' och Ves'. I söder, vid mellersta Dnepr-området, formades redan i början på 800-talet ett mäktigt östslaviskt förbund..."¹⁰⁶ Pašuto

hävdar, att "Rus' före sitt enande under furstarna av varjagdynastin utgjorde en konfederation av 14 furstendömen".¹⁰⁷

Det sägs också, att statlighetens tillblivelseprocess hade mycket långvarig karaktär och spände över flera sekler, och det understryks att myndigheter existerade även före varjagernas ankomst. Självklart har de olika stammarna sina varierande lokala politiska organ. Och naturligtvis kan man tala om ett utdraget havandeskap, som varade i flera sekler, men den allmänna statlighetens början är, liksom en födelse, ändå ett dramatiskt moment.

För det första, om man kan märka någon tendens i Nestorskrönikan, så är det en antivarjagisk tendens — på flera ställen. För det andra är det helt otänkbart att räkna med existensen av någon slags konfederation, än mindre att man frivilligt och enhälligt skulle ha kallat in Rurik och hans folk — dvs. inte bara en utländsk dynasti, som skulle göra slut på de lokala stamorganens självständighet och ersätta de lokala furstarnas makt, utan dessutom en dynasti av de förhålliga varjagerna. Varför inte välja den främste fursten bland dessa lokala "furstendömen" — om saken verkligen gällde att ena dessa stammar? Och hur kan man föreställa sig, att dessa lokala furstar fredligt skulle gett upp sina positioner till förmån för utifrån kommande varjager? Saken ligger förstås helt anorlunda till.

Istället för att bygga upp en union av luftfurstendömen bör vi hellre studera de konkreta relationerna mellan stammarna i fråga. Dessa relationer bestod huvudsakligen av handelsförbindelser. Det var detta deras samverkan utgjordes av, och när det står hos Nestor, att "stam reste sig mot stam", så bör detta tolkas så att olika komponenter, bl.a. i det blandade handelscentret Novgorod, tävlade om ekonomiska fördelar. Vissa sovjetiska historikere antagande, att dessa furstendömen skulle ha bjudit in Rurik för att upprätta "rjad" eller ordning och utöva furstemakten enligt lagen¹⁰⁸, påminner om den normanistiska synen på lokalbefolkningens misslyckande och oförmåga till självstyre — om man inte erkänner att det rådde frånvaro av ordning, dvs. inre motsättningar, av *ekonomiska* skäl.

Endast under betingelser av skarpa inre motsättningar kunde det beredas plats för en Rurik, eller för varjagerna överhuvudtaget, och bara under sådana omständigheter kan man föreställa sig att varjagerna "kallades in" av ett läger av befolkningen i Novgorod. Varjagerna stödde sig senare på detta läger, medan den övervägande delen av allmänheten betraktade dem som objudna intränglingar.

Denna allmänhet var, om man skall gå efter Nestor, uppenbarligen slavisk, eftersom man kan spåra just slaviskt hat mot varjagerna redan före 1016, då invånarna gjorde uppror mot det varjagiska oket. Man kan också spåra ett förtryck, som riktades mot eller i varje fall berörde slaverna. Som Tatiščev återger för oss okända krönikor: "Slaverna flydde från Rurik, från Novgorod till Kiev, eftersom han dödade Vadim den tappra, slavernas furste, och då de inte ville vara såsom trälar åt varjagerna." Under året 864 berörs detta i Nikonskrönikan

från 1500-talet: "Detta år beklagade sig Novgorodborna och sade, att 'vi är trälar, och mycket ont av allehanda slag har vi att lida från Rurik och hans folk'. Detta år dödade Rurik Vadim den tappre, och många andra Novgorodbor, som var dennes rådgivare, slog han ihjäl."¹⁰⁹

För det första är det intressant att notera, att Novgorod här identifieras enbart med slaverna: "Novgorodborna är folk av varjagisk släkt, men förut var de slaver." Och den omständigheten att Slaviska kullen (Slovenskij cholm) inte låg på samma sida av Volchov, som de två andra stadsdelarna, för in på tanken att namnet Novgorod ("den nya staden") kan ha använts av slaverna för att beteckna den av dem nybyggda staden på Volchovs högra strand — i motsats till den gamla, tjudska. För det andra måste utsagan att Novgorodborna tidigare varit slaver tolkas så, att den lokala eliten tidigare var slavisk — dvs. i Slovenskij konec — och senare varjagisk (efter mordet på Vadim och hans rådgivare). För det tredje ger oss det faktum, att berättelsen om Vadim och Novgorodbornas ord tillsammans med andra har kommit in i sentida krönikor och bevarats där, rätt att dra slutsatsen att själva skildringen av statens tillblivelse inte är någon legend eller lögn, speciellt som den intar en så fientlig attityd till varjagererna. Inte heller finns det något skäl att anta, att skildringen i det stora hela skulle vara fria fantasier, och det finns knappast ens någon möjlighet att det skulle kunna vara så. Minnen om statens och dynastins tillkomst fanns naturligtvis bevarade såväl hos folk i gemen som hos adeln även tvåhundra-tvåhundrafemtio år senare.

Det är helt osannolikt, att Vadim den tappre och hans parti skulle ha kallat in varjagererna för att regera. Men ändå vore ingenting mera naturligt, än att en av flera grupperingar — endera skakad av ett nederlag, eller på annat sätt oförmögen att gripa makten — kallade in utlänningar till sin hjälp. Man kan jämföra med dagens Afghanistan. Det faktum att de tillkallade beskrivs som objudna inträngingar innebär att berättelsen inte är skriven i skönmålände syfte, vilket i sin tur talar för sannolikheten och trovärdigheten i uppgifterna om tillkallandet av varjagererna. Att nordborna inte kom som främmande erövrare, men var kända förut i en annan roll, och blev föraktade i sin nya, framgår kanske av bruket av "varjak" (och avledningarna) än i dag i ryskt folkmål, i nedsättande betydelse av "lumphandlare", "fattig nasare" etc.

Från vem utgick då denna vädjan om hjälp? Slutsatsen måste bli en enda. Som det står hos Nestor: "Till Rus' sade Čud', slovener(na), krivitjer(na), Ves'..." På första plats nämns Čud', och den termen måste tolkas som Vod' och Čud' från Ladogaområdet, medan krönikan med Ves' avser invånarna i Beloozeroområdet. I ryskan (och i de slaviska språken överhuvudtaget, med undantag av bulgariskan och makedonskan) saknas skillnad mellan bestämd och obestämd form hos substantiven. "Slověni i kriviči" kan alltså, och bör till och med, uppfattas som "(vissa) slovener och krivitjer" — och, som det framgår av texten, bundsförvanter till Čud' och Ves'. Minoriteten i den förbittrade kampen i Novgorodområdet skulle alltså i sin egenskap av den svagaste grupperingen vända sig till utomstående för att få hjälp.

Vilken typ av inbördes fejder var det fråga om bland dessa invånare av olika stammar? Slaverna trängde in i en miljö bestående av finska stammar, som måste ha känt inte bara en dragning till den slaviska kulturen, utan också ett slags ständigt tryck från den. Detta kunde ta sig uttryck på olika sätt — som hat mot nykomlingarna eller fientlighet mellan jordbrukare och jägare, konkurrens beträffande äganderätten till pälssjaktrevir och landområden, eller alltihop sammantaget. Sovjetiska historiker uttalar stundom, att de nordliga stammarna "dros" till Rus¹¹⁰, eller, dessförinnan, till Novgorod. Antagligen var bilden en annan: såväl de slaviska och finska stammarna i norr som de skandinaviska nykomlingarna i österled strävade ut mot världsmarknaden. Slaverna hade ett försteg i fråga om befolkningsantal och materiell kultur — vilket bevisas av att slavernas språk dominerade och fredligt, steg för steg, trängde undan de finska folkmålen. Men det var den finskspråkiga befolkningen, i synnerhet vepserna, som ägde pälssjaktområdena och förfogade över medlen och kunskaperna för pälssjaktnäringen.

Det pågick en slavisk expansion, vilket t.ex. kommer till synes i Michajlovskij-, Petrovskij- och Timerëvo-gravfälten vid Volga i trakten av Jaroslavl'. I ett arbete av I V Dubov står det att läsa, att "en tidig grupp av gravhögar på Timerëvo-fältet hänför sig till den blandade befolkningen, som kom till övre Volga från olika delar av Novgorodområdet; i dess sammansättning ingick slaver, västliga finsk-ugriska folk samt skandinaver." De arabiska myntskatter, som påträffats vid Timerëvo, dateras preliminärt till 800-talet av V L Janin.

De allra senaste mynten, påträffade 1973, dateras av I G Dobrovol'skij till 865—866, dvs. till de år då Rurik enligt krönikan etablerade sin maktställning.¹¹¹

Efter Ruriks maktövertagande omnämns ständiga kontakter mellan den islamiska världen och vepserna. Som Mas'ūdī skriver 940: "Ryssarna består av många folk. Ett av dem kallas al-Lauduġāne, och det är det mest talrika. De bedriver handel med Spanien, Rom, Konstantinopel och Chazarriket."¹¹² Kočurkina kommenterar (i "Jugo-vostočnoe Priladož'e"): "Orten Gorodišče vid floden Sias' betraktas som en knutpunkt på vägen mellan Östersjön och Volga, leden för Skandinavians handelsförbindelser med Bysans, och även med länderna i den arabiska Orienten och folkslagen vid Volga."¹¹³ Här har faktiskt också påträffats stora mängder av mynt från såväl väst som öst. Och inte nog med det. Just i en skog i det vepsiska Ladogaområdet har man funnit gravhögar med vågar och vikter. I en av gravhögarna vid floden Paša har man hittat fem vikter till vågar.¹¹⁴ Enligt vad A M Linëvskij omvittnar, utgjorde vågar "inte någon större sällsynthet bland fynden i gravhögarna".¹¹⁵ De användes för att väga upp silver i form av sönderbrutna myntbitar — och detta sönderbrytande av silver österifrån diskuterades av muselmanska teologer som en företeelse hos hedningarna i norr. Slutligen har det gjorts intressanta fynd av fragment av ekorr- och illerskinn, vilket belyses av A M Linëvskij, som har sammanställt denna omständighet med det välkända faktum, att "bela", "bel'" (ekorre) ofta an-

vändes som pälswerks- och betalningsenhet i det gamla Rus'.¹¹⁶ Man kan jämföra med uttrycket "grivna kun" (ry "kuna" = mård) i Russkaja Pravda¹¹⁷ (och "scilling cuna" i Frisland¹¹⁸), och med den persiske (azerbajdzjanske) poeten Nizami Gandževs anmärkningar om vepserna (Isū, Wisū) och ryssarna. En ryss förklarar, att "här har vi inga pengar, förutom detta pälsverk (iller- och sobelskinn)" — i canto 66. Och i canto 63 sägs det om Isū, vepserna, som var bosatta långt i norr i Zavoloč'e, nära det för oss hemlighetsfulla, men för araberna bekanta Mörkrets land: "Ingen av dem har några förråd; de erkänner bara den svarta sobeln. Och sobeln, som är ytterst svart, kommer inte från någon annan trakt än denna."¹¹⁹

Men givetvis fanns det också andra värden för vepserna. Jag vill t.ex. fästa uppmärksamheten vid silverföremålen från Čud' vid Kama. Ännu viktigare är myntskatterna. Under ett träd vid stranden av Ladoga har man enligt G Jakob hittat nedsmälta arabiska silvermynt i en sådan mängd, att de fyllde en skål.¹²⁰ Vid den gamla vepsiska byn Vichmjas' har man funnit en skatt på ungefär 13.000 arabiska mynt från 800-talet. Tre andra skatter har påträffats i närheten av Staraja Ladoga, och ännu en söder om Beloozero, vid floden Šeksna.¹²¹ Att vepsernas handel utvecklades även i fortsättningen framgår av senare fynd, bland annat längs floden Svir'. Som redan påpekats av Tallgren (1931) har man funnit över 100.000 silvermynt söder om — och, väl att märka, öster om — sjön Ladoga¹²², och omkring 125.000 på Gotland, vilket t.ex. kan jämföras med siffran 6.000 i Finland och 400—500 i Norge. I sitt arbete "Der moderne Kapitalismus" försöker Sombart förklara de nordryska fynden med att "pälshandlarna inte köpte något av araberna och därför krävde betalning i klingande mynt. Mynten grävdes ned eller användes som prydnader."¹²³ Förklaringen är inte övertygande.

Låt oss citera den danske arkeologen Ole Klindt-Jensen: "Det är typiskt, att myntfynden med de senaste mynten från 850—875 i östra Skandinavien och Rus' har likartad sammansättning. Mynten har också samlats under loppet av flera år. Detta betyder uppenbarligen, att införseln av mynt till Skandinavien ägde rum via Rus'. Men mot slutet av 800-talet förändras sammansättningen. I östra Skandinavien är ännu många gamla mynt i omlopp, medan de är få i Rus'. De äldsta mynten var inte längre i bruk där, och kanske hade de förts ut."¹²⁴ Vart då? Just till östra Skandinavien, förefaller det. På vilka grunder? Som betalning för tjänster, utförda i Rus', en betalning som man tog med sig hem ett par år senare. Detta verkar ha skett några år efter att Rurik befäste sin makt, och denna väg följdes av svenska exploatörer, från Mälardalen och Gotland.

Vilkas intressen tjänade detta, vilka grupper, vilka klasser? Motsatsförhållandet avtecknar sig tydligt i Nestorskrönikan. Under år 882 sägs det, att Oleg åtföljdes på sitt fälttåg först och främst av varjager och Čud', och efter dem räknar man upp slaver, Merja, Ves' och krivitjer. Sedan började Oleg "uppföra städer och fastställde skatter för slaverna och krivitjerna, och Merja, och han befallde att åt varjagerna skulle ges en skatt från Novgorod på 300 grivni

om året för fredens bevarande, vilket också gavs åt varjagerna ända till Jaroslavs död". Senare utkräver Oleg skatt från derevljanerna och radimitjerna, och en "lätt skatt" från severjanerna. Vilka är det som saknas? Jo, de som räknas upp närmast efter varjagerna bland deltagarna i fälttåget — Čud'. Låt oss hålla i minnet sammanställningen kolbjager — varjager och varanggoi — koulpinggoi. Dessutom saknas Ves'. Alla andra betalar skatt. Särskilt slaverna utsätts för förtryck och övervåld. Enligt en krönikeuppgift hos Tatiščev för år 866 förklaras, att Askold och Dir drog ut i krig mot krivitjerna "och besegrade dem".¹²⁵ Mest förtryckt var uppenbarligen befolkningen i Novgorod, att döma av de bistra, uppfordrande orden "för fredens bevarande", och av det faktum att en bestämd summa krävs utöver den allmänna skatten från slaverna. Betalningen till varjagerna är ingalunda "minst sagt blygsam".¹²⁶ Den är en antydning om att motståndet mot varjagerna var koncentrerat hit, och om att Novgorod utgjorde en ockuperad stad.

Krönikans för oss väsentliga vittnesbörd, att Čud' var de som i första hand tillkallade varjagerna och inte betalade dem någon skatt, har hitintills ägnats föga uppmärksamhet. Låt oss jämföra detta med Ruriks och Olegs välkända anknytning till Staraja Ladoga. Oleg begravs som en Ladogainvånare. Mas'udis synpunkt att Ladogainvånarna var de främsta i Rus' måste uppfattas på så sätt, att de i sig inkluderade adeln i den nya staten. Den omständigheten, att Rurik först bodde i Staraja Ladoga, noteras i Ipat'evskaja-krönikan. I Lavrent'evskaja-krönikan, som Lichačevs utgåva stöder sig på, finner vi bara en tom plats där det borde stå "Ruriks vistelseort", och i Moskovskaja Akademičeskaja, som avslutades på 1400-talet, står det att han slog sig ned i Novgorod.¹²⁷ Ipat'evskaja-krönikan innehåller speciellt många uppgifter från Staraja Ladoga. Tack vare att den är så välinformerad kan vi lita på dess påstående att han bodde i Ladoga, och först senare flyttade till Novgorod. Det finns också en muntlig tradition, som placerar Rurik i Ladoga.

Låt oss ställa detta mot traditionen hos al-Balkhī och hans efterföljare, som säger att "Rus' består av tre slag" — kievbor, slovener och "Arthāniyya". Dessa senare, som levde allra längst bort, norrut, måste enligt vår uppfattning — av flera olika skäl — identifieras med Ladogainvånarna och det vepsiska Čud' i Ladogaområdet.¹²⁸ "Ar-Rūsīya" hos ibn-Rusta definieras också, trots vissa forskares åsikter, som Ladogainvånare före statlighetens upprättande i Novgorod.¹²⁹ Som nämnts ovan kan man anta, att termen *Ros* hos bysantinerna först tillämpades på Ladogainvånarna (så tidigt som år 838), och att själva termen *Rus'* bär spår av att ha införts i slavernas språk av just vepserna. Det är troligen detta som reflekteras i Nestorskrönikan för år 882: "Och med Oleg var varjager, och slaver, och andra som kallade sig Rus'."

Det förefaller som om det är "andra", som kallar sig — eller rättare sagt, har tilldelats namnet — Rus'.¹³⁰ Enligt min uppfattning har detta namn inte alls något att göra med legoarmén av förtryckare från Gotland eller Sverige eller Skandinavien överhuvudtaget, och inte heller med slaverna. Med "andra" avses Ladogainvånarna, dvs. den blandade, symbiotiska befolkningen i södra och

sydöstra Ladogaområdet, med härföraren Oleg i spetsen. Jfr även ibn-Khurdadhbi: "ar-Rūs forslar pälswerk från de mest avlägsna trakterna av as-Saqāliba." Även ibn-Hauqāl vittnar om detta.¹³¹

9. Statlighet och integration: ekologi och dialektik

Nu står det klart, varför de fornnordiska källorna förklarar: "Kylfingaland þat kollum vér Gardaríke." (Kylfingarnas land kallar vi Gårdaríke.") Detta uttryck syftade på Novgorodstaten, och efter erövringen av Kiev övergick det till att gälla hela det ryska landet.¹³² Det står klart, hur Ladoga-kolbjäger, vepsiska (och möjligen votiska) kolbjäger kunde nå Konstantinopel. Det står klart, varför det i förteckningar över företrädare för Rus' i avtal med Bysans från 900-talet förekommer tjudska och blandade skandinaviska-tjudska personnamn, liksom även blandade skandinaviska-slaviska, vid sidan av rent slaviska namn. Vi förstår, varför vi träffar på en Ladoga-kultur och samverkande, blomstrandelement från Ural till Nordnorges kust just under 900-talet, efter det att Ladogainvånarna och deras bundsförvanter inom olika stammar tagit makten till följd av klasskonflikter (inom ättesamhällets ram), vilka liksom även deras prelinjära utgång var betingade av trycket från världsmarknaden.

Vi förstår också, varför man i Nestorskrönikan t.o.m. under senare hälften av 1000-talet kan träffa på härförare och stormän som Čjudin och Čjudins bror, eller Jan' Vyšata — ännu på 1600-talet fanns ett "selo Janja ves' na reče na Jane"¹³³ — och Gjurjata Rogovič. I en hjältesång (bylina) om Vladimir och hans rådgivare kallas den främste av dessa stormän vid vepsernamnet Permjata/Permin.¹³⁴ Det framgår, varför det vepsiska territoriet "Obonežskij rjad" tidigare än andra "erövrades" av de novgorodska feodalherrarna — och varför det i den furstliga stadgan av år 1137 nämns om "pogosty" i det inre av Zavoloč'e, ända bort till Pinega, alltså innan dessa trakter befolkades av ryssar.¹³⁵ Det står klart varför Nestor i sitt förord hävdar, att det vid denna tiden, början av 1100-talet, uppbars skatt från Perm', Pečora, Čud' och Ves'. Saknas gör bara Zavoloč'skaja Čud', på grund av dess fientlighet mot dessa feodalherrar av delvis vepsiskt ursprung, något som framgår både av de folkliga legenderna om "det vitögda Čud'" och hos t.ex. al-Idrīsī, runt 1150.¹³⁶ Och Abū-Hāmid al-Andalusī vittnar år 1136 just om självständigheten hos vepserna (Wisū) i Zavoloč'e, vilka ännu hade förbindelser med den islamiska världen. Men skatt uppbars ändå av feodalherrar av vepsisk härkomst långt bortom dessa vepser, hos jugrerna nära "samojad'", nentserna, vilket framgår av fallet med Gjurjata.

En marxistisk ekologisk betraktelse förefaller vara på sin plats: vepserna spelade sin roll i norr och i utformningen av det gamla Rus' genom att det öppnades en plats för dem — en ekologisk "nisch" — såväl norrut i fråga om pälsjakt som söderut, i ekonomiskt och politiskt hänseende till Novgorod, med öppning mot världsmarknaderna. Skandinaverna spelade också de sin roll, som intervernerande tunga på den islamiskt definierade penningvägen. Båda dessa grupper

kan ännu spåras ekologiskt i norr, liksom smärre vittnesbörd om den islamiska marknadens forna betydelse. För skandinavo-ryssarna inte bara fanns det, utan finns fortfarande plats — antropologiskt: bland sovjetiska specialister är det en vedertagen uppfattning, att "Vita Havet-Ilmen-typen", eller den novgorodska typen av storryssar, på grund av varjagernas närvaro står nära den mellansvenska.¹³⁷ Lokaliseringen av det forna Ves', förfäderna till dagens vepser och sydkareler, är påtaglig i den antropologiska Onegatypen (eller, enligt W Bunak, "die Onega-Saimen-Variante"¹³⁸) och, naturligtvis, i de än i dag bevarade legenderna om Čud'. Än i våra dagar har flera mindre spår av de muselmanska köpmännens världsåskådning bevarats från västra Sibirien till Nordnorges kuster.¹³⁹ Liksom i den arktiska naturens ekologi har spåren av en förfluten verklighet, av gångna tiders inflytanden, fortsatt att leva kvar under lång tid. Längre söderut, där en mera stark, homogen och lokalt befäst kultur — den slaviska — var förhärskande, gick dessa sällsynta nordliga blommor snabbt förlorade.

Vårt forskningsämne visar på det fruktbara i att tillämpa inte bara den historiska ekologin, utan också dialektiken. Både hos normanister och antinormanister saknas det dialektiska sättet att närma sig problemen. (Detta utvecklas schematiskt i exkursen). I själva verket var det fråga om en total seger, som förvandlade segrarna från erövrare och aggressorer till adel och anförare, från nordliga barbarer, skandinaver och Čud', till slaver. Situationen förändras också för de andra. Klassmotsättningarna fortsätter inom den nya staten — på ett nytt sätt. Det räcker att peka på volchvernas uppror vid Beloozero år 1070, där dessa beslutsamt, med förtvivlans mod söker försvara sin världsuppfattning mot den slavifierade, väl integrerade Jan' Vyšata. Volchverna har inte längre någonting gemensamt med denne feodalherre. Så dör den gamla världen bort.

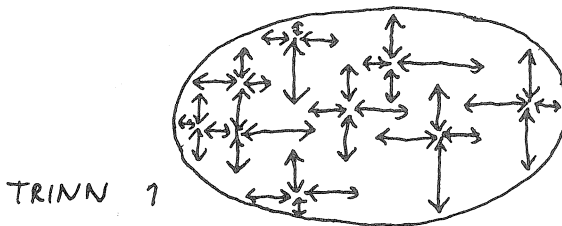
Čud' har förlorat sig i legendens töcken — men påträffas i medelryskan, som Bubrich påpekat, i form av "štodovin", i betydelsen "jätte".¹³⁹ Jättelika uppgifter ligger ännu framför oss. Utrustade med det rika material, som samlats av i synnerhet sovjetiska specialister, bör vi gripa oss det verket an.

Exkurs:

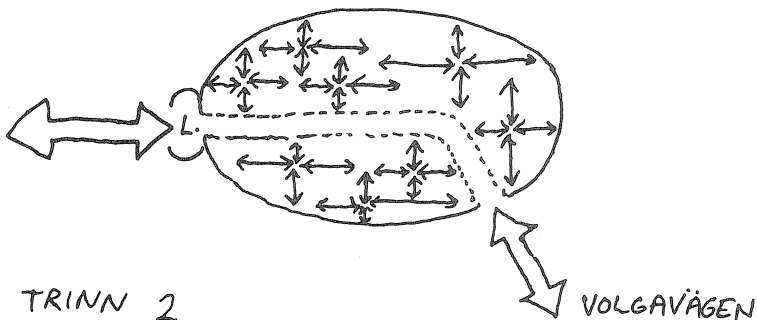
Tio trinn i nord-rysk historia

Et forsøk på å skjematisere hovedtrinn — eller hovedbevegelser — i en dialektisk tidsstige kunne være som følger:

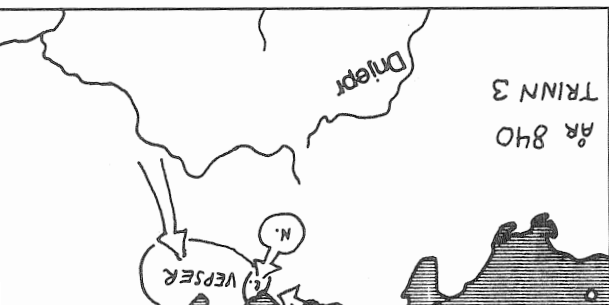
1) Vepserne bebor og behersker en potensielt nøkkelstrekning for handel og for adgang til veldige nordområder: Dette er "landet mellom sjøene og elvene" (sjøene Onega, Ladoga, Beloozero, elvene Volchov, Svir, Onega, Mologa, Šeksna, Vaga, Suchona). Her ernærer de seg ved sesongmessig oppsøkende jakt og fiske (russisk "otchožye promysly"). "Grunnbevegelsen" kan altså illustreres slik, og den er polysentrisk (hver landsby sine "periferier"), trinn 1. Viktige senere trinn i Nordrusslands tidlige historie består i at denne bevegelsen, eller disse bevegelsene, samles og organiseres (i "kolbjagenes" hender), forsterkes og forlenges (ut i nye "periferier", Peramaa, Bjarmaland), og at karelere og russere følger, bokstavelig, i vepsernes trinn.

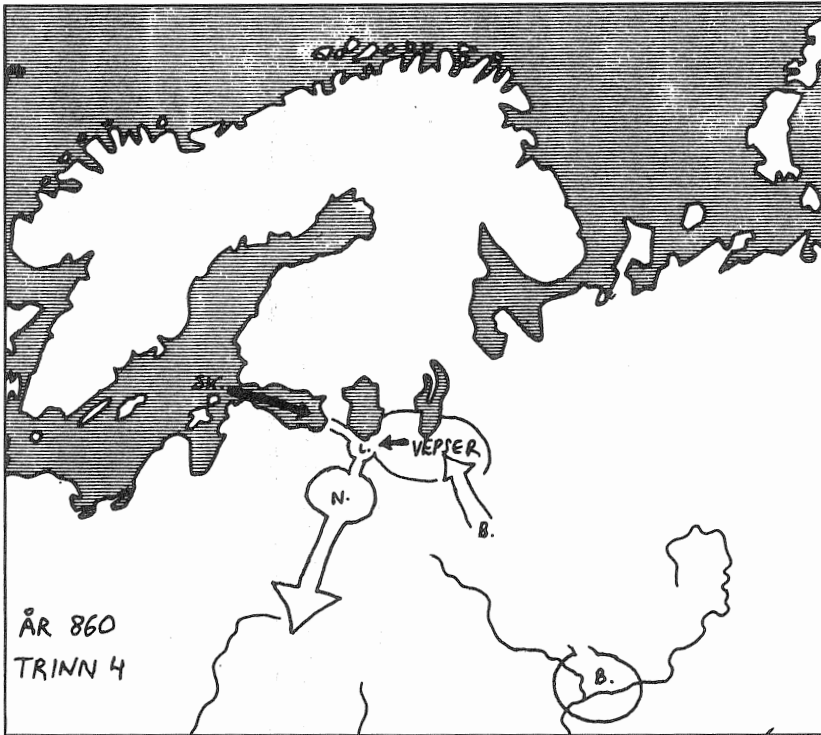


2) Skandinaver i østerveg krysset tidlig gjennom og handlet via, men kunne aldri virkelig beherske, dette landet av skoger og sumper. (Jordanes ca 580 om Suehans, dvs. svear, og deres handel med "sappherinas pellas", svarte mårskind, samt om goternes kontroll over Aunus, Thiudos, Vasin, Merja, dvs. Olonec/Sør-Karelia, Čud', Vepserne, Merja) Vepserne var herrer i egen skog. Ca 790—800 når islamisk sølv Novgorod og (via vepsisk område) Ladoga. Ved Ladoga oppstår en liten handelsplass, der skandinaver slår seg ned¹⁴¹ og prøver å få kontroll ("tributt"), lik goterne før.

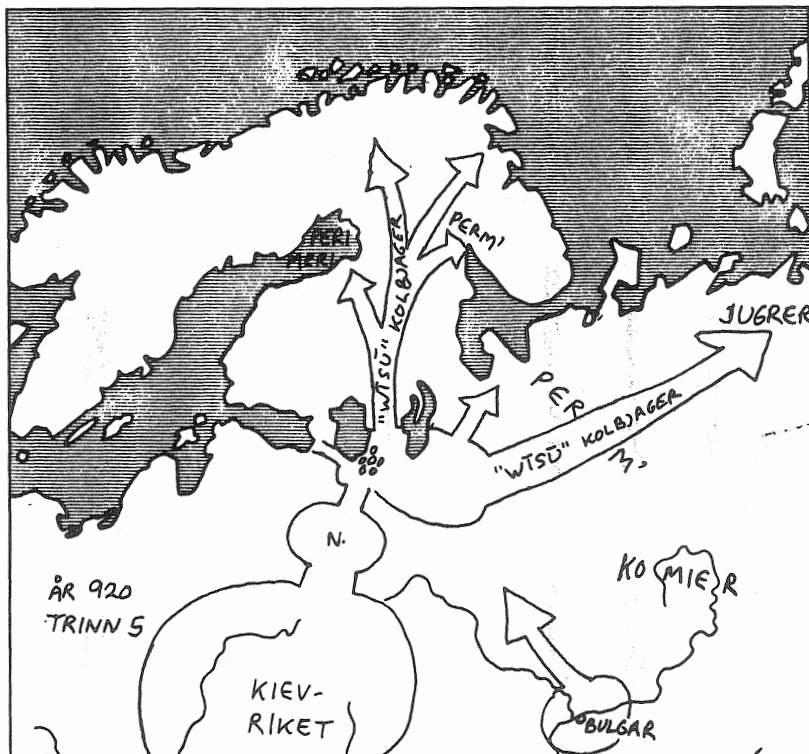


3) Fra 840-årene strømmer islamsk sølv mot nord, i særlig var å få fra, eller gjennom, vepsisk område. Mot de også, dels av samme grunn, dels som ledd i en allmenn k slavere (slovenere fra Novgorod). Den slovenske maktop rod og særlig i Staraja Ladoga oppfattes som en trussel av (eller "čudiske") og skandinaviske interesser.

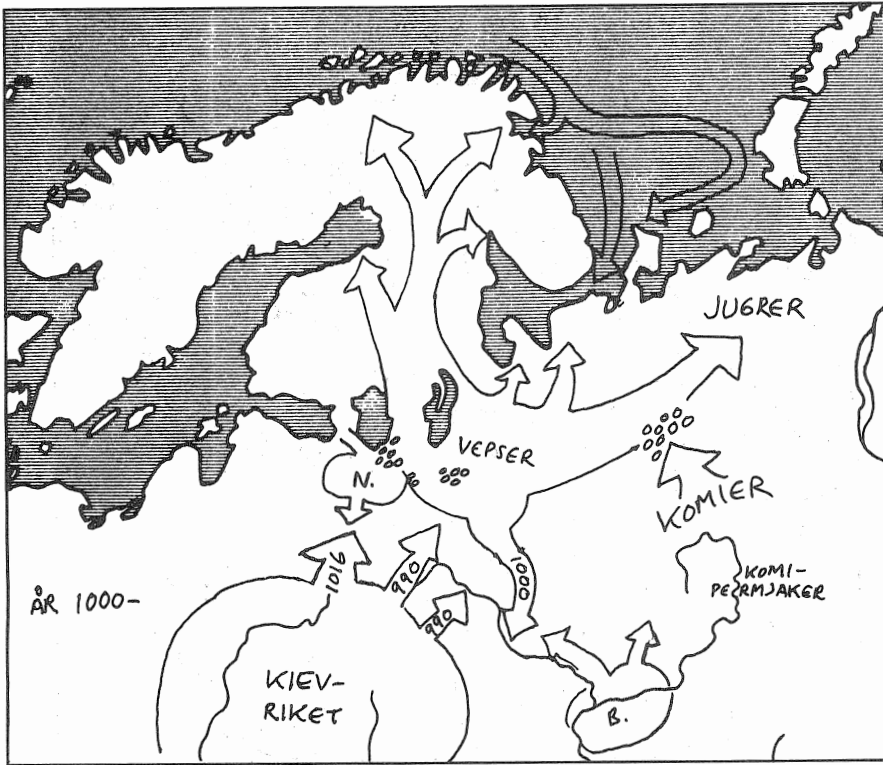




4) Ca 860 brenner Staraja Ladoga totalt, sannsynligvis (slik sovjetiske forskere nylig har foreslått) som følge av og ledd i at "de slaviske og tjudiske stammene var i innebyrdeskrig.. forut for innkallingen av de varjagiske herskerne."¹⁴² Den svakeste parten i striden, vepserne og deres allierte blant andre stammer, "kaller inn" hjelpen, som fører til en skandinavisk-vepsisk og alliert ekspansjon mot sør, og en vepsisk-skandinavisk symbiose i nord, i omgivelsene av Staraja Ladoga.

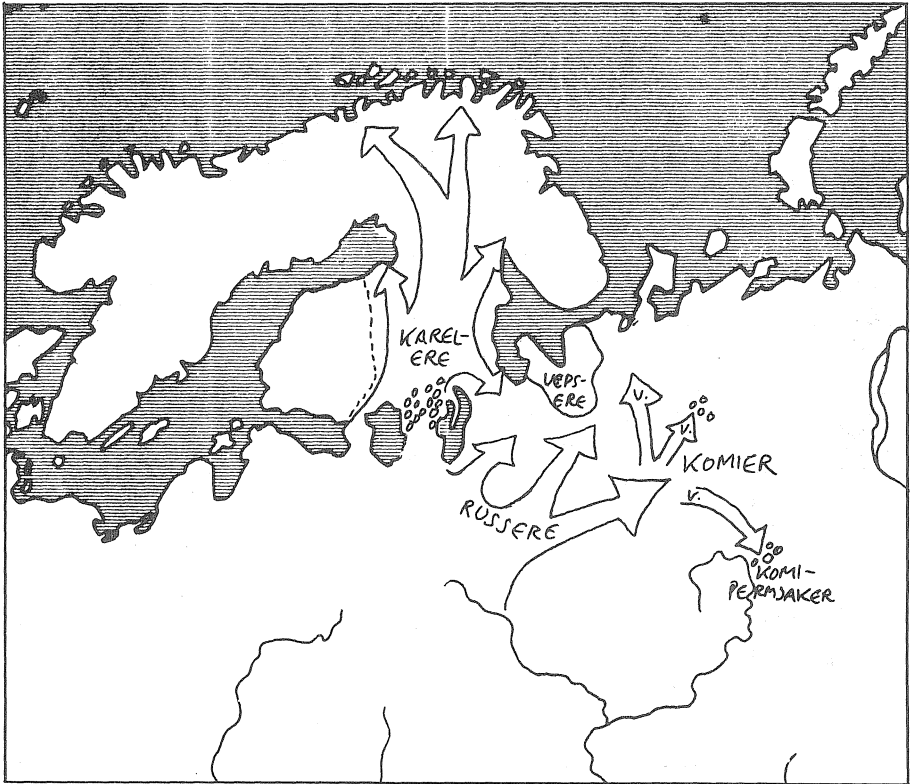


5) Ca år 900 er det Kiev-baserte Rus'-riket fhv stabilisert, bevegelsen mot sør er stort sett stanset opp. Strømmen av islamisk sølv til vepserne fortsetter, den vepsisk-skandinaviske symbiosen ved Ladoga fortsetter — med økende assimilering av skandinaverne blant vepserne og den vepsiske ekspansjonen mot "periferiene" (Perm', Bjarmaland) i nordvest, nord og nordøst begynner. (Til kartet: ☉☉☉ betegner symbiose og påfølgende assimilering.)



6) Den vepsiske ekspansjonen setter i gang (eller aksentuerer) to andre "folkebevegelser": den nordnorske farten på Bjarmaland, med leveranser av hvalrosstener fra Nordishavet via vepserne til Bulgar; herav navnet væringjar, varjager, Warānk; og utvandringen av komier fra Kama mot nord (Vyčegda-bassenget), der en ny symbiose (komi-leveranser til vepserne) og assimilering (av vepserne i komifolket) oppstår;¹⁴³ herav navnet Perm', skillet mellom komier og komi-permjaker, og skillet mellom de vestlige og nordlige gruppene av komier (med vepsisk iblanding) og øvrige komier. Kiev-herskeren angriper Kriviči- og Merjaområdenes vepsere (dvs. ved Volga) ca 990, vepserne oppretter trolig nye stillinger ved Kostroma på Volga, vepsernes ("kolbjagens") og skandinavenes ("varjagens") sosiale status er ennå 1015 sikret i russisk lov. Brudd og krig mellom Novgorod og Kievriket 1016—1019.

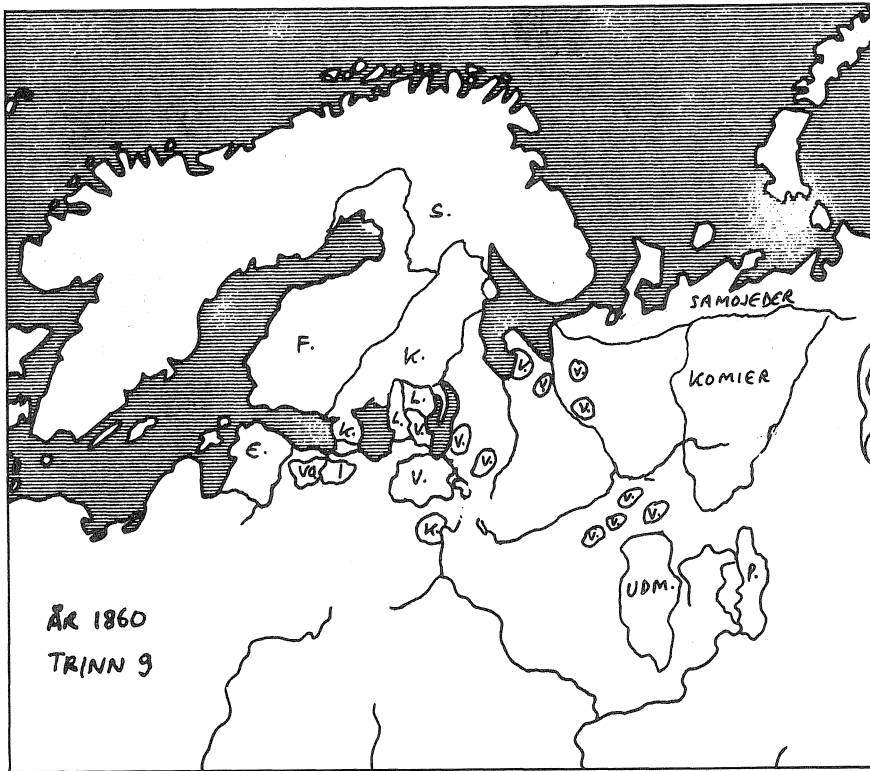
Bevegelsen sørfra, eller rettere tre bevegelser sørfra, er igjen i gang: Kievriket mot Novgorod (politisk, militært) Novgorod-slavere mot Ladoga, Beloozero osv. (økonomisk, etnisk), med ny symbiose og assimilering til følge; og fremdeles "bjarmene" mot nordvest, nord, nordøst.



7) Ladogas autonomi endes 1105 av angrep fra Novgorod.¹⁴⁴ Opprullingen av vepsisk "Bjarmaland" begynner: 1143 inngår Novgorod forbund med karelerne som så fra sitt utgangspunkt på Det karelske nes raskt går i fotefarene til, og overtar etter, vepserne (kolbjagene, Stallo, Čudde) i nordvest og nord; herav Finlands første (og meget vestlige) grense,¹⁴⁵ karelske herjetokter mot Nord-Norge og Sverige, og en ny (karelsk-vepsisk) symbiose og assimilering i det som blir Sør-Karelia, der ljudikot- og livvikotgruppene av karelere (som står vepserne meget nær) oppstår.¹⁴⁶

(Før) år 1137 tar Novgorods herskere skatt av områder ved Suchona, Vaga, Dvina, Pinega sør og øst for Kvitsjøen, men "bjarmene" her blir først nedkjempet ca 1150—90. Ennå 1222 handler nordmenn og "bjarmenes konge" ved Dvinas utløp.

8) Mongolenes erobring av Russland "fryser fast" situasjonen i nord i store trekk — inntil Novgorod nedkjemper også den vepsiske enklaven ved Dvinas og Mezen's nedre løp i 1349. Vepsernes og Bulgars gamle partnere jugrerne flytter over Ural till Nordvestre Sibir ca år 1400.



v = vepsere, vo = votere, i = ingrere, l = livvikot + ljudikot (sørkarelere), k = (nord-)karelere, e = estere, f = finner, s = samer, p = permjaker, udm = udmurter (votjaker)

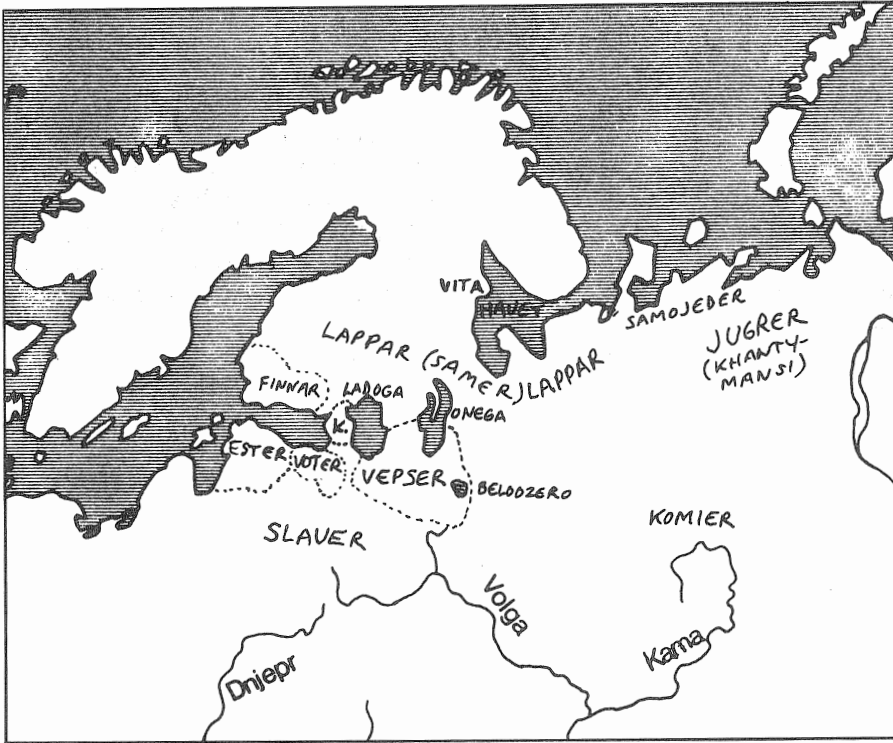
9) Vepserne i "Bjarmaland", i noen grad også komier, komi-permjaker og udmurter, karelere og samer, assimileres gradvis av den slavisk-russiske folkstrømmen mot nordøst og nord. Ennå ca 1860 registreres "russifiserte Čud' " i statistikkene for nordøst-områdene.¹⁴⁷

10) Bolsjevik-revolusjonen i Russland medfører at av de finsk-ugriske nordfolkene skilles Finland og Estland politisk ut fra Russland, mens andre skilles ut innen Russland som "autonome" enheter: Karelia, og lengst i sørøst innen Karelia et vepsisk selvstyrt distrikt,¹⁴⁸ udmurtenes, komienes, komi-permjakenes og nentsenes (samojedenes) områder, samt hinsides Ural de jugriske folkene (khantyers og mansiers) områder. Undervisning på alle disse språkene ble satt i gang på 1930-tallet. Kulminasjonen av ikke-russisk selvbevissthet, en motbevegelse og reaksjon på århundrers naturlige russifiseringsprosesser nordover, var den — nettopp reaksjonære — storfinske bevegelse med dens okkupasjon av Karelia. Etter 1950 har undervisningen på minoritetsspråkene i nord in-

nen Sovjet gått sterkt tilbake, og det føres en industrialiserings- og arbeidsmarkedspolitikk som innen årtusenskiftet kan føre til at østersjøfinske folk som vorterne (i dag 17 igjen!), ingrerne (i dag noen hundre)¹⁴⁹, vepserne (i dag kanskje 6000) og selv karelerne (innen Karelia i dag 82000) forsvinner som etniske kategorier.

Bemerkelseverdige er det at prosessen med geografisk utbredelse av russisk statlighet og russisk språklighet mot nord har vært innledet av vepsere og karelere selv, for tusen år siden og mer, og at i det tyvende århundres siste og tiende trinn ligger første trinn innkapslet: små landsbyers "otchožye promysly" — fiske, veidefangst, sesongmessig skogsarbeid¹⁵⁰ — i tette villmarker med den store verden og dens økonomiske krav og forlokkelser omkring. Slik begynte det. Slik slutter det.

Illustrationer



Folkslag i norra Ryssland ca år 800, före rysk statlighet och vepsisk expansion. (K = kareler)

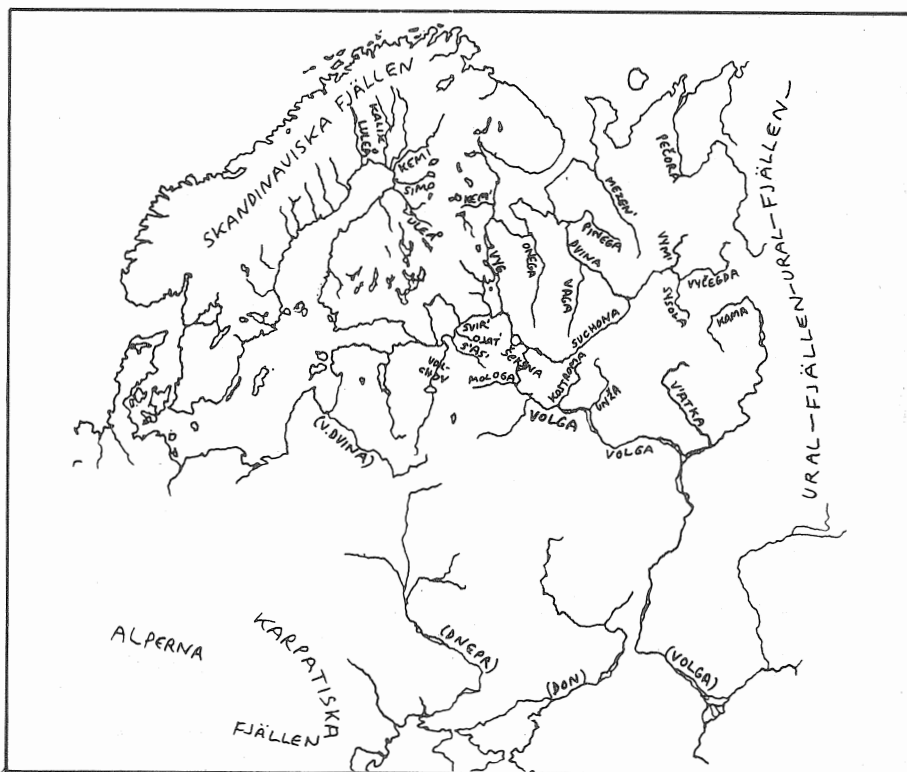


Med hunddragna slädrar försiggick handeln mellan det islamiska Bulgar och nordfolken (vepsar och jugrer) under vintern, säger oss arabiska källor. Som den här bilden från ca 1830–40 omvittnar, levde detta bruk länge kvar hos jugrerna, som sedan 1400-talet bott i nordvästra Sibirien. (Sbornik Muzeja Antropologii i Etnografii X, M.-Len. 1949, s 19). I Timerëvo-, Michajlovskij- och Petrovskij-gravfälten vid Volga har man betecknande nog funnit "särskilt många" benknotor av hund.

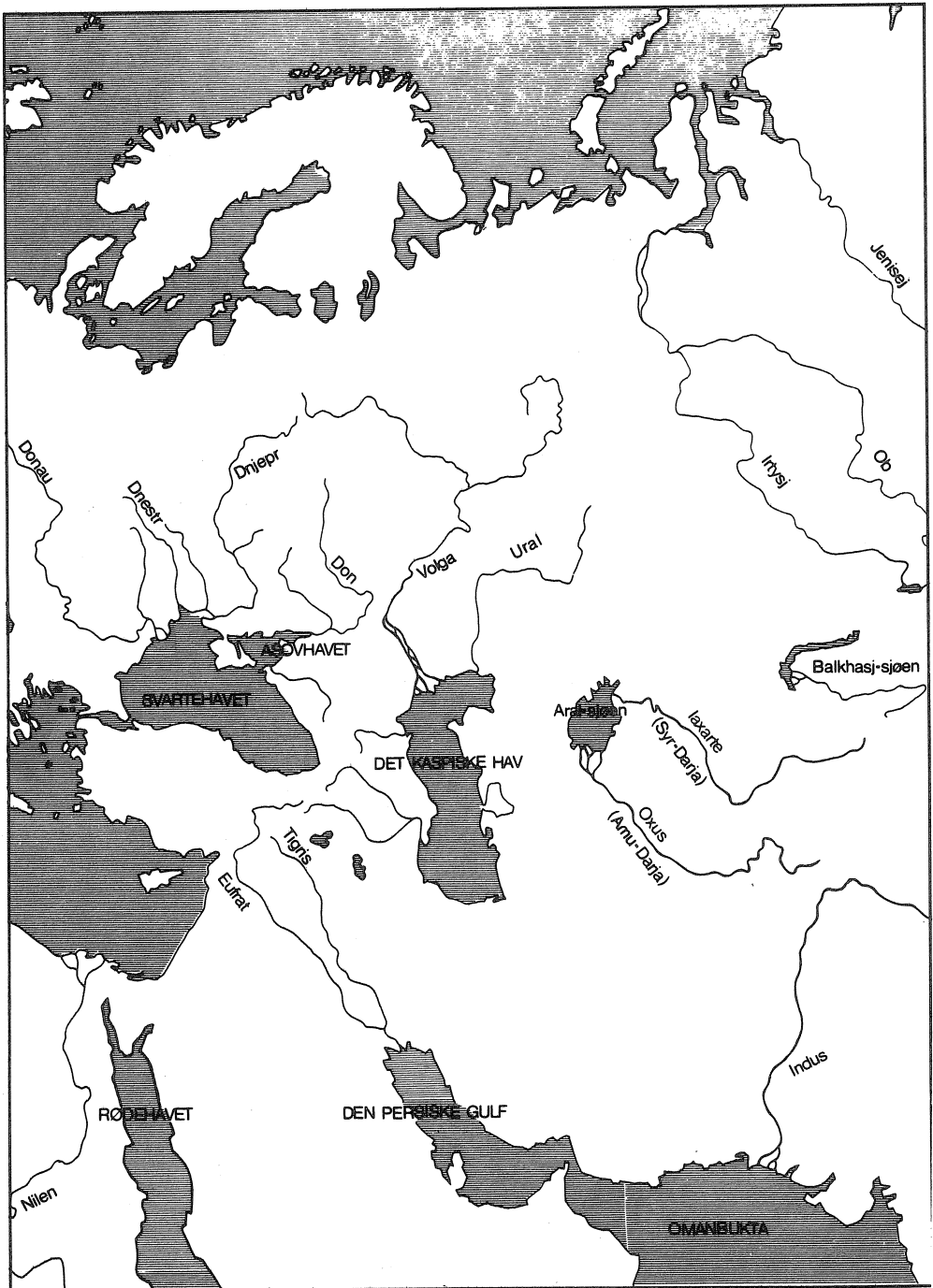
("Jaroslavskoe Povolž'e X—XI vv", M. 1963, s 93—94.)



Jugrisk jägare tidigt på 1800-talet. Ekorrrjäkt med trubbiga pilar, som vepserna använde för tusen år sedan (Sbornik Muzeja Antr. i Etnogr. X, 1949, s 31)



VATTENDRAGEN som vepserna färdades på. (Andra flodnamn inom parentes.)



Noter

1. A G Kuz'min, Ob etničeskoj prirode varjagov (Om varjagernas etniska natur), *Voprosy Istorii*, 11, 1974, s 54—83.
2. V T Pašuto & E A Mel'nikova, Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva i skandinavskij mir (Den fornrusska statens bildande och den skandinaviska världen), föredrag på svensk-sovjetiska historikersymposiet i Lund 14—18/4 1980, s 1.
3. Jfr t.ex.: E A Rjabinin, Finno-ugorskie elementy v kul'ture Severnoj Rusi X—XIV vv. (Finsk-ugriska element i kulturen i Norra Rus' under 900-1300-talen), resumé av egen licentiatavhandling, Leningrad 1974; samme förf., Čudskie plemena drevnej Rusi po archeologičeskim dannym (Tjudska stammar i det forna Rus' enligt arkeologiska data), i samlingsverket "*Finno-ugry i slavjane*", Leningrad 1979, s 93—102; Max Vasmer, Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas, II: Die ehemalige Ausbreitung der Westfinnen in den heutigen slavischen Ländern, Sitzungsberichte der Preuss. Akad. der Wiss. 1934, Ph.-H. Kl., S. 351—440.
4. V V Pimenov, Vepsy (Vepserna), Moskva-Leningrad 1965, s 103; på sid 76 anför förf utsagor av "arabiska författare, som karakteriserar detta folk som leverantörer av pälsverk på världsmarknaden".
5. Povest' Vremennyh Let (Nestorskrönikan, i forts PVL), med artiklar och kommentarer av D S Lichačev, Moskva-Leningrad 1950, del 2, s 480.
6. Sharaf al-Zaman Tahir al-Marvazi on the Turks, India and China, ed V Minorsky, London 1942. Jfr samlingsverket *Archeologičeskie Otkrytija* (Arkeologiska Upptäckter; i forts AO) 1977, Moskva 1978, s 11, om utgrävningarna vid byn Gorodišče i Kirillov-distriktet, Vologdaområdet, i en tjudsk bosättning från 800-900-talet: "Om ortsbefolkningens intensiva delaktighet i handeln utmed Volgavägen vittnar fynd av glaspärlor" osv. Jfr även E A Saval'eva, Perm' Vyčegodskaja, Moskva-Leningrad 1971.
7. PVL (2), s 237: "Beloozero ligger i Merjas region." D S Lichačev, The legend of the calling-in of the Varangians, in: Varangian Problems, *Scando-Slavica Suppl. 1*, Köpenhamn 1970, s 179. Det mest förbluffande exemplet på denna förvirring är dock samlingsverket "*Finno-ugry i slavjane*", där det i den finska översättningen av resuméerna av bidragen i stället för "vepsälaiset" konsekvent står "vatjalaiset", dvs Vod', t.o.m. i artiklar där båda stammarna nämns vid sidan av varandra, s 170—171, 173.
8. Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander, Svjazi zapadnych finnov s vostočnoj Evropoj v epochu vikingov (Västfinnarnas förbindelser med östra Europa under vikingatiden), "*Finno-ugry i slavjane*", s 88, fig 6. Jfr H Stang, Bjarmene, Oslo 1977, s 87.
9. S I Kočkurkina, Jugo-vostočnoe Priladož'e v X—XIII vv. (Sydöstra Ladogaområdet under 900-1200-talet), Leningrad 1973, s 45. Det är dock värt att notera, att dessa elddon "hittats tillsammans med för denna tid karakteristiska föremål, men inte en enda gång tillsammans med typiskt finsk-urgiska saker. Tvärtemot är alla beledsagande föremål av västligt ursprung, vilket ger upphov till tvivel beträffande dessa elddons tillhörighet till den finska gemenskapen. . . Allt det ovan sagda motsäger emellertid inte det faktum, att denna typ av elddon fick stor utbredning just i Ladogaområdet och blev ett av de för gravhöskulturen karakteristiska föremålen." Jfr nedan om den vepsiska-skandinaviska symbiosen.
10. A M Tallgren, Biarmia, Eurasia Septentrionalis Antiqua, VI, Helsinki 1931, III, s 114, fig 6 (4 elddon och flera andra typiska föremål från en utgrävningsplats Zavoloč'skaja Čud'). Jfr AO 1977, s 10, om fynd vid byn Korbala i Šenkurskdistriktet.

11. AO 1977, s 13.
12. T Sjøvold, *The Iron Age Settlement of Arctic Norway, Tromsø 1974, II* (behandlar även fynd från norra Sverige).
13. S Drake, *Västerbottenslapparne, Sthlm 1911*; J Poestion, *Lappländische Märchen, Wien 1886, s 196* (om karelerna).
14. H Arbman, *Svear i österviking, Sthlm 1955, s 41*; jfr H Stang, *Bjarmene, Historisk inst. Oslo 1977, s 88*.
15. G Hallström, *Lapska offerplatser, Ark. Studier tillägnade HKH Gustav Adolf, Sthlm 1932*.
16. *Biarmia, II, s 108 mot 1*.
17. A S C Ross, *The Beormas and Terfinnas of Othere, Leeds 1940, s 60*; C Meinander, *Biarmy, "Finno-ugry i slavjane", s 35*.
18. Lokaliseringen av "Isū" i al-Qānūn al-Mas'ūdī är komplicerad, behandlas i H Stang, *Diya'rū Isū fi machtūtati Abi r-Rayḥāni l-Birūni wa taškīd-dawlati r-rūsiyyati l-'atiqati* (Lokalisering av folkslaget isū enligt en handskrift av Abū r-Rayḥān al-Birūni och den fornryska statens uppkomst), Oslo 1982. Jfr H Stang, *Bjarmene, s 14—46* (kap. IV, Hvem og hvor var Wisū — ny lokalisering).
19. *Saxo 8:XIII, 9*; H Stang, *Bjarmene, s 100—102*.
20. AO 1977, s 10; AO 1978, s 17, 36; AO 1979, s 6—7 (gravfynd från Varzuga, Kola), s 12—13 (Söjnat-gravfältet); E A Saval'eva, *Perm' Vyčegodskaja, Moskva-Leningrad 1971*; om det första försöket att gräva ut ett gravminnesmärke från Zavoloč'skaja Čud', se akademiledamoten A Sjögren, *Gesammelte Schriften, I, Sankt Petersburg 1861, s 427*. Mycket intressant är: M G Kosmenko, "O karaktere poselenij X—XI vv. v jugo-vostočnoj Karelii" (Om karaktären av 900-1000-talets bosättningar i Karelen i: *Mestnye tradicii material'noj i duchovnoj kul'tury narodov Karelii, Petrozavodsk mars 1981, s 16—19*).
21. Ett medialt -a- uttalas hårt på vepsiska, medan det i karelskan finns ett mjukt -ä-, dvs. Perämaa, närmare den moderna ryskans "Perm' ". Namnet Perm' har emellertid helt klart kommit till enligt mönster från andra etnonymer, som Ves', Čud', Žmud', Jem', Lib', Kors', Rus', Vod', Sum', vilka alla kommit in i ryskan på grundval av vepsiskans fonetiska regler. I tillägg kan omnämnas, att just på vepsiska blir ordet *maa* "land" förkortat till *ma*, och i namnförbindelser till *-m*. Jfr N I Bogdanov, *K istorii vepsov, s 27*, och I I Zajceva & M I Mullonen, *Vepssko-russkij slovar*. Se även N I Bogdanov, *Narodnost' vepsy i ich jazyk* (Folkslaget vepserna och deras språk), *Trudy Karel'skogo Filiala AN SSSR, utg XII, 1958, s 63*; V V Pimenov, *Vepsy, s 40—41*; jfr H Stang, *The naming of Russia, i: "The missing link: Demon of the North of Nizami — and the Rise of Russia", NAVF, Oslo 1982* (opubl.)
22. P S Efimenko, *Zavoločskaja Čud', s 33, 34: "en skogrik, dold, undanskymd ('zavoločënnoe') plats", "än i dag används ordet 'volok' allmänt bland befolkningen vid Dvina, just i betydelsen av en väg som leder genom en skogstrakt, över flera verst, och där det inte finns några boplatser eller byar" — här förnekas alltså, att det skulle vara tal om släpande av fartyg. Jfr A Sjögren, *Ges. Schriften, I, Sankt Petersburg 1861, s 467: "eine weitläufige, waldige, unbewohnte Strecke". Spiski naselënnych mest, VII, Vologodskaja gub.* (Ortnamnförteckning VII, Vologdaguv.), Sankt Petersburg 1866, s XXXIV: "härmad förstås öde trakter... där man släpar över fartyg".*
23. *Spiski naselënnych mest, Archangel'skaja gub., 1, Sankt Petersburg 1861, s IX*. Det är intressant att notera, att de muselmanska författarnas uttryck "fisktänder" har levt kvar, jfr samma sida: "Ännu på 1500-talet levererade Ryssland 'fisktänder' till utlandet..." Jfr *Dnevnye zapiski putešestvija...* (Dagboksanteckningar från en resa...), I I Lepëchin, IV, Sankt Petersburg 1814, s 326, där "tinki" särskiljs från mammutben med samma ord som hos al-Birūni (Eilhard Wiedemann, *Ueber den Wert von Edelsteinen bei den Muslimen, Islam, s 354—355*).

24. SNM, Archang. gub., s X: "bland tundror och 'tajboly' (skogsklädda tundror)". Om det finska (inte vepsiska) ordet "taipale", se Pimenov, 1965, s 160.
25. Efimenko, s 110; Ogorodnikov, Pribrež'e Ledovitogo i Belogo morej po knige bol'šogo čerteža (Norra Ishavs- och Vita Havskusten enligt den stora teckningens bok), Sankt Petersburg 1875, s 44; A S C Ross, 1940, s 59: "probably from the Vogul name for the Komi *saran*" — men var kommer det ifrån? Jfr Vasmer, Etym. Wörterbuch, *Zyrjane*; T Lehtisalo, *Saran syrjääni nimen alkuperistä*, Virittäjä 1933, s 385.
26. "Hundansikten" omtalas i den orientaliska Alexanderslegenden med avseende på i synnerhet de nordliga utkanterna av världen; nämns också i samband med Ves' hos Adam av Bremen. Materialsamling och analys i H Stang, *Myth of the Man of Many Lands*, Oslo 1982. The Missing Link, Oslo 1982.
27. Pimenov, 1965, s 149.
28. E A Rjabinin, Čudskie plemena drevnej Rusi po arch. dannym, i: "*Finno-ugry i slavjane*", Leningrad 1979, s 102.
29. Rjabinin, *Finno-ugorskie elementy v kul'ture severnoj Russi X—XIV vv.*, Avtoref., Leningrad 1974, s 10; samme förf. "*Finno-ugry i slavjane*", s 96—97, 100, jfr not 18, s 101: "En jämförelse mellan fornyfund från Ves' från 1100-1200-talen... med fynd från samma tid i gravhögar i Kostroma-området visar t.ex., att det inte finns några speciellt kraftiga skillnader dem emellan. Tvärtom har man i dessa båda regioner påträffat i huvudsak identiska former av föremål. Ett studium av förhållandet mellan alla särdrag... visar emellertid, att de båda grupperna av fornminnen från 1100-1200-talen har efterlämnats av befolkningstyper med olika ursprung..."
30. Pimenov, s 140; Vasmer, *Beiträge*, II; Vasmer & H Bräuner, *Russisches geographisches Wörterbuch*, Akad. der Wissenschaften und Literatur, Mainz-Wiesbaden 1962.
31. Rjabinin, "*Finno-ugry i slavjane*", s 102.
32. Pimenov, s 158.
33. Det finns också knapphändiga hänvisningar till en tänkbar förbindelse mellan Bottniska/Finska viken och "Gandvik", Vita Havet, via Staraja Ladoga, men deras tillförlitlighet är tveksam. Det enda som är ställt utom tvekel är att "Biarmia" enligt författarnas uppfattning gränsade till Staraja Ladoga, Novgorodstaten och sydöstra Finland. Jfr: 1) *Halfdanarssaga Eysteinnsonar*, ed F R Schröder, 1917 (Ålaborg = Olonec). 2) *Göngu-Hrólfs saga* (Fas. III, 248: Åluborg — Jotunheimar — Gardarik). 3) *Eymundarsaga* (Rafn II, s 188—191). 4) *Þáttr Hauks Hábrokar* (Rafn II, s 121—124). 5) *Nikulas af Þingey* (Rafn II, s 405). 6) *Landafrædi* (ed K Kálund, *Alfrædi Islenzk*, I, s 12). 7) *Bóasaga* (ed O L Jiriczek, 1893, *Glæsisvællir* — Bj. — Gotland). 8) *Saxo* 8, VIII, §8—9; 9, IV, §22—25. 9) *Njalssaga* (Rafn II, s 238). 10) *Svafrlama* (Fafn I, s 132). 11) *Gor* (Rafn I, s 214). 12) *Gandvik = Helsingjabotn* (Rafn I, s 220).
34. O Pritsak, *The Origins of Rus'*, Harvard 1980—81, I, ch. XVI, table 16: Jakun (Hákon) and the Sæmingar.
35. A Holmsen, *Stat og økonomi i Norge i middelalderen*, Manuskript til forelesninger vårsemesteret 1974, Historisk institutt, Univ. i Oslo, Oslo 1974, s 45—61.
36. T A Bernštam, *Pomory (Pomorerna)*, Leningrad 1978.
37. Samtal med M Fechner och andra arkeologer, Historiska Museet, Röda Torget juni 1981. I V Dubov tidsbestämmer gravfälten till andra hälften av 800-talet och därefter. Om "bävertasar" se not 101 nedan.
38. M Vasmer, *Beiträge zur hist. Völkerkunde Osteuropas*, IV, *Die ehemalige Ausbreitung der Lappen und Permier in Nordrussland*, Sitzungsberichte der Preuss. Akad. der Wiss., 1934.

39. A Z V Togan, Ibn Fadlan's Reisebericht, Abh. für die Kunde des Morgenlandes, Leipzig 1939, s 30 §69. J Marquart, Ein arabischer Bericht des 10. Jhd. über die arktischen (Uralischen) Länder, Ungarische Jahrbücher, IV, Des, 1924. Jfr även Ya'qūt, M.bnū 'Abdillāh, Muḡam al-Buldān, ed F Wüstenfeld, Teheran 1956, I, s 34; H Stang, Bjarmene, s 21—22. Togan, s 26 §50; Bjarmene s 22, 34—35, 38—39.
40. *Polnoe Sobranie Russkich Letopisej XIII*, Sankt Petersburg 1859, s 160.
41. L A Golubeva, Ves', skandinav i slavjane v X—XI vv. (Ves', skandinaver och slaver under 900-1000-talen), "*Finno-ugry i slavjane*", s 131—137; jfr I V Dubov, *ibid.*, s 114, not 17. Golubeva, K probleme etnogeneza Vesi, i "*Drevnie slavjane i ich sosedi*, M. 1970 s 146, hänför fynd från Mologa från början av vår tideräkning till vepserna. Kulturspår, Pimenov s 198.
42. *Ibid.*, s 80, 47. Tandstudier försvagar teorin om vepsiskt/östersjöfinskt inslag av betydelse i befolkningen — samtal med antropologen Zubov, Etnografiska institutet vid SSSR:s Vetenskapsakademi, Moskva maj 1981.
43. D V Bubrich, Proischozdenie karel'skogo naroda (Det karelska folkets ursprung), Petrozavodsk 1947; jfr V L Janin, Očerki kompleksnogo istočnikovedenija (Studier i allsidig källforskning). Moskva 1977, s 98—99 om "*Čudinceva ulica*" och "*Ljudin konec*", M V Vitov, Istoriko-Geogr. Očerki Zaonežja XVI—XVII vv, M 1962, s 46. Bubrich, Russkoe gosudarstvo i sformirovanie karel'skogo naroda, "*Pribaltijsko-finskoe jazykoznanie*", Leningrad, 1971, s 9, hänför namnets ursprung till urslaviska *tjudj* "främmande", kopplat till germaniska *þjóð*.
44. "*Plats för helgonbilder, ikonskåp, Guds s.a.s plats i hemmet*", Pimenov, s 112.
45. "*Finno-ugry i slavjane*", s 101; A N Kirpičnikov, *ibid.*, s 68; E A Rjabinin, Novgorod i severo-zapadnaja oblast' Novgorodskoj zemli (Novgorod och nordvästra delen av Novgorodlandet), i "*Kul'tura srednevekovej Rusi*" ("*Kulturen i det medeltida Rus*"), Leningrad 1974, s 60—61; samme författare, Finno-Ugric Paganism and Old Russia, i "*Fenno-Ugri et Slavi*" 1978, Hels. 1980, s 216.
46. Pimenov, s 205.
47. *Ibid.*, s 174.
48. *Ibid.*, s 78—79.
49. Dnevnye zapiski putešestvija po raznym provincijam Rossijskogo gosudarstva (Dagboksan-teckningar från en resa i olika provinser i det ryska riket), I I Lepëchin, del IV (Ot Tabynska do Jekaterinburga) (Från Tabynsk till Jekaterinburg), s 111, 211.
50. F N Glinka, Stichotvorenija (Dikter), Leningrad 1951, s 227; Pimenov, s 118.
51. *Materialy Vepsskoj ekspedicii 1955 goda* (Material från Vepsiska expeditionen 1955). Pimenov, s 130.
52. A N Nasonov, Russkaja zemlja i obrazovanie territorii drevnerusskogo gosudarstva (Det ryska landet och bildandet av den fornryska statens territorium), Moskva 1951, s 74, 93—100; Pimenov, s 51; jfr V L Janin, Očerki kompleksnogo istočnikovedenija, Moskva 1977, "*Vysšaja Škola*", s 85.
53. Janin, s 90.
54. S I Kočkurkina, Jugo-vostočnoe Priladož'e v X—XIII vv., Leningrad 1973, s 73—74; Vitov (1962), s 49; Grekov, Kievskaja Rus', M. 1947, s 299—300.
55. I P Šaskol'skij & A S Žerbin, Särdrag i feodalismens utveckling i Karelen (1000—1600), s 267, not 24.
56. Efimenko, s 35.

57. Šaskol'skij & Žerbin, s 266; *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, art *Karelen* (E O Kuujo), s 280.
58. K Vilkuna, Kainuu-Kvänland, ett finsk-norsk-svenskt problem, Uppsala 1969, s 52; H Kirkinen, Karjala idän kulttuuripiirissä, Helsinki 1963, s 39, 65, 142.
59. Pimenov, s 56. Nazarenko. Ob urovne social'no-ekonom. razvitija naselenija jugo-vostočnogo Priladož'ja IX—X v.v., i "Fenno-Ugri et Slavi", Hels. 1980, s 261—276, och samtal, Leningrad juli 1981.
60. A M Linëvskij, Otčët o raskopkach kurganov XI v. na r. Ojati Leningradskoj oblasti v 1948 g. (Rapport om utgrävning av gravhögar från 1000-talet vid floden Ojat' i Leningradområdet 1948), *Naučnyj archiv Petrozavodskogo instituta jazyka, lit. i ist. AN SSSR*, f 1, op 41, d 182, s 8.
61. PVL, D S Lichačëv, Moskva-Leningrad 1950, 11, s 280; T A Bernštam, Rol' Ladogi v rannem proniknovenii slavjan na sever (Ladogas roll i slavernas tidiga expansion norrut), i "Pomorje", s 21.
62. N I Bogdanov, Leksika kak istočnik istorii naroda (Ordförrådet som källa till folkets historia), *Trudy Karelo-Finskogo fil. AN SSSR*, utg 1, Petrozavodsk 1954, s 64; Pimenov, s 209.
63. Men har gett upphov till bildandet av andra uttryck med betydelsen "träklubba", som *gaddakylfu* (Halfdanssaga, Altnord. Bibl., 14, s 122).
64. P A Munch, Miklosich, Kunik, V Thomsen, Setälä, Vasmer, Ekblom; *Kulturhist. leks. for nordisk middelalder*, art *Kylfinger*, s 602—604.
65. J Fritzner, Ordbok over det gamle norske sprog, II, Kristiania 1896, s 313—314.
66. Ja V Stankevič, Kurgany jugo-vostočnogo Priladož'ja i Karelo-Finskij SSR (Gravhögar i sydöstra Ladogaområdet och Karelo-Finska SSR), *Archeol. sbornik*, Petrozavodsk 1947, s 103; Pimenov, s 76; Kočkurkina, s 49.
67. K B Wiklund, Kylfinger och kväner, ed P A Lindblom, *Västerbottens län*, Uppsala 1930, s 50.
68. Fritzner, s 313—314.
69. i förbigående kan noteras, att efternamnet Valittov har gått i arv — jfr Valit Koreljanin, Vavdita pogost — i "Vodskaja pjatina" år 1500, Vilkuna s 53.
70. V V Sedov, Etničeskij sostav naselenija severo-zapadnych zemel' Velikogo Novgoroda (Den etniska sammansättningen av befolkningen i Novgorods nordvästområden), *Sovetskaja Archeologija*, 1953, utg XVIII, s 207; Pimenov, s 98.
71. A A Spicyn, Kurgany Sankt-Peterburgskoj gubernii v raskopkach L. K. Ivanovskogo (Gravhögar i Sankt Petersburgsguvernemetet utgrävda av L K Ivanovskij), *Materialy po archeologii Rossii*, nr 20, Sankt Petersburg 1896, s 5; Pimenov, s 98.
72. uppgift i brev från N V Šlygina, Etnografiska Institutet vid SSSR:s Vetenskapsakademi, 1980.
73. Pimenov, s 36—37; Sjögren, I s 566 not 49.
74. Sjögren, I, s 422—423, 531—532; Lichačëv, 11, s 373—374 (Vodči); om namnet "Železnye Vrata" ("Järnporten") på denna by se H Stang, Ecology of the Iron Gate, "Diogenes", UNESCO, Paris, 1982; H Stang, The Naming of the Samoyeds and the Quest for the Iron Gate, i "Myth of the Man of Many Lands".
75. SNM, Vologdaguvernemetet, VII, Sankt Petersburg 1866, s XXXIV: "vad'ja" = mindre sjö, bland träsk. Jfr tolkningen av etnonymen "Vod", vad'd'ja" som "träskmark" — Efimenko, s 110.

76. E Itkonen, A Joki, R Peltola, Suomen kielen etymologinen sanakirja, Helsinki 1975, V, s 1674 (*vatja*).
77. *Kulturhistoriskt leksikon for nordisk middelalder*, art *Ingermanland* (S Haltsonen), s 398.
78. Vilkuna, s 109; Efimenko, s 91, lämnar en annan uppgift: "Namnet Lop'... betyder på finska 'slut'... Voterna i Petersburgsguvernemet använder öknamnet 'lapplakot' på sina grannar Savakot och Ägrämeiset på grund av deras grovhet och okunnighet." Här tolkas också det lapska ordet "wassjolats", "fiende", som "vatjalaiset", dvs. Vod', och inte Ves'. Jfr Lindahl & Öhrling, *Lexicon Lapponicum*, Stockholm 1790. Benämningen av ingrerna, liksom av savakot/ägrämeiset, är givetvis sekundär.
79. N N Charuzin, *Russkie Lopari. Očerki prošlogo i nastojaščego byta* (De ryska lapparna. Essäer om forntida och nutida livsföring). Moskva 1890, s 19; Pimenov, s 190. I Jaroslavs stadga om broar nämns också "Lop'skaja sta" — Charuzin, s 17; Janin, s 92, 109, 120—121; Vitov (1962) s 43, 56, 58 (Karta), 70; "Lopskie pogosty" i Vodskaja pjatina till 1000-talets mitt, därnäst i Zaonež'e.
80. *Istorija Rossijskoj Ierarchii* (Den ryska hierarkins historia), V, s 120.
81. Vilkuna, s 109.
82. Bubrich (1947) s 8; samme förf., "Prib.-f.jazykoznanie" (1971), s 16, 20; M V Vitov, *Antropologičeskie dannye kak istočnik po istorii kolonizacii russkogo Servera* (Antropologiska data som källa till de ryska nordområdenas koloniseringshistoria), "*Istorija SSSR*", 6, s 103.
83. Charuzin (1890) s 19; Vitov s 62; "čto byl počinok staroj na Lopskoj matke", *IGADA, Pisco-vye knigi po Novgorodu*, nr 379, 1. 189 ob.
84. Charuzin (1890) s 19; samme förf. Iz materialov, sobrannyh sredi krest'jan Pudožskogo uezda, "*Oloneckij sbornik*", III, Petrozavodsk 1894, s 306; Vitov (1962), s 47.
85. "Invånarna i Kargopol' ges än i dag öknamnet: Čud' beloglazaja, syroedy." — Pam. Kniga Archangel'skoj Statističeskoj Kommissii na 1867 g., Čudskie pamjatniki i predanija o panach, s 109—112; Efimenko, s 42; *Oloneckie gubernskie vedomosti*, 1898, nr 37; Pimenov, s 152. Skrämselpropaganda, jfr E Metzenthin, *Länder...* (1941), s 52—53, O Pritsak, *Origins of Rus'*, (1981), I, ch. VI. Om legenden mera detaljerat i: H Stang, "The Missing Link"; "Myth of the Man of Many Lands", kap "The Naming of the Samoyeds and the Quest for the Iron Gate". "Syrojed", närmast "råköttätare", är också från legenden.
86. Även om ordet är ryskt, tillhör det samma grupp som Sum', Em', Kors', Rus' m.fl. — och alla namn som ingår i denna grupp, med undantag av Samojad'/Samojed' och det gåtfulla "Rus' ", avser otvivelaktigt östersjöfinska folkslag.
87. Hos Adam av Bremen, IV.
88. Enligt K Vilkuna, s 102, 109; Efimenko, s 91; Charuzin (1890), s 16: "ytterst"; *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953, II, s 59: "aus finn. *Lappi*, 'ein nördliches, noch nicht von festen Bewohnern besetztes Land'".
89. Afanas'ev (dissertacija 1973), s 48, tillskriver Mezen'-toponymerna de ugriska mansi (vogulerna).
90. J Mägiste, *Tšuidien kansallisuusnimen alkuperän ongelma ja suomen suudin*, vir. suue "kiila", Virittäjä, Helsinki 1950; E Itkonen, *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta*, *Tietolipas* 20, Helsinki 1961; Vilkuna, s 110.
91. KLNM, art *Kylfing* (P Johansen), s 603; M Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I, s 596; Miklosich, *Ueber die altrussischen Kolbjäger*, *ASPPh.* X, 1887, s 3; A Stender-Pedersen, *Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes altnord. kylfingr, altruss. kolb'ag*, s 183.

92. Miklosich, Ueber die altrussischen Kolbjager, *ASPh.* X, 1887; A Stender-Pedersen, Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes altnord. kylfingr, altruss. kolb'ag, s 183.
93. Två ställen hos ad-Dimašqi om 'al-Kilābiyya' diskuteras i H Stang, From Lappland to Constantinople 1000 AD, i "Myth..."
94. A I Kolmogorov, Tichvinskije kurgany (Gravhögarna vid Tichvin), *Trudy XV arch. s'ezda, t. I*, Moskva 1914, s 426—428; V A Nazarenko, Raskopki kurganov na Tichvinke, *Kratkie soobščeniya Inst. Arch., vypusk 146*, 1976, s 96—100. Ännu på 1500-talet existerade en speciell uppbörd, kallad "čudskoj postoj", som de lokala myndigheterna inkrävde från invånarna längs Čud's vägar från deras jaktplatser långt i norr och öster till Novye Cholmogory (Archangel'sk). Denna skatt eller uppbörd var avsedd för underhållet av de för Čud' där inrättade gästgiverierna, och för oss vittnar den om hur viktig Čud's urgamla pälsjakt var. I A Elizarovskij, Leksika belomorskich aktov XVI—XVII vv., *Arch.* 1958, s 56, 156.
95. Pimenov s 54; L A Golubeva, Belozerskaja Ves' i eë zapadnye sosedi v X— načale XI v., *Skandinavskij sbornik VIII*, Tallinn 1964, s 285 ff; samme förf, Sovetskaja Archeologija 4/1964; V A Nazarenko, Ob etničeskoj prinadležnosti priladožskich kurganov, *Finno-Ugry i Slavjane* (1979), s 153.
96. "Finno-ugry i slavjane", s 132—133; jfr V V Sedov, *ibid.*, s 79.
97. V I Ravdonikas, Problemy izučeniya kul'tur epochi metalla v Karelii (Frågor kring utforskningen av metallepokens kulturer i Karelen), "Karelija", *Ežegodnik Karelskogo Gos. Muzeja za 1928 g.* (Karelska Statliga Museets Årsbok för 1928), Petrozavodsk 1930, s 63.
98. A M Linëvskij, Otčet ob issledovanii kurganov X—XI vv. na r. Ojati Len. obl. v 1948 g., *NA PIJaLI*, blad 111.
99. Pimenov, s 97. Om man inter erkänner gravhögarna i Ladogaområdet som ett resultat av yttre, skandinavisk påverkan, så uppstår frågan: varför finns de inte representerade i t.ex. Beloozero-området eller i Zavoloč'e? Jfr Pimenov s 62—63, och G M Burlov, SA 4/1975, s 308—309, där frånvaron av sådana gravhögar uppfattas som ett argument mot en lokalisering av Ves' dit; H Stang, Bjarmene, s 90.
100. "Finno-ugry i slavjane", s 134, 135.
101. Fechner, samtal juni 1981. Jfr V N Skalon, Rečnye bobry severnoj Azii (Flodbävrar i norra Asien), Moskva 1951, s 104, 119; Rjabinin, resumé av egen avhandling, s 10; Dubov, "Finno-ugry i slavjane", s 115, not 21; Rjabinin, Novgorod i severo-zapadnaja oblast' Novgorodskoj zemli, i "Kul'tura srednevekovoj Rusi" tillägnad M K Karger, Leningrad 1974, s 57, 59; Golubeva, The White Lake Area and the Volga Waterway, i "Finno-Ugri et Slavi 1978", Helsinki 1980, s 45, 46. Rjabinin, Vladimirske kurgany, "Sovetskaja Archeologija" 1/1979, s 228—243, behandlar bl.a. sådana "bävertassar" som hittats i byar nära Pleščeevo-sjön med namn möjligen förknippade med vepserna — Ves'ki, Pany. Tassarna är f.ö. trekantiga eller kilformiga, återigen en anknytning till "kolbjag"-frågan?
102. Ibrāhīm ibn-Yaḡūb, år 973: "De flesta stammarna i norr talar slaviska i sitt umgänge med dem", dvs. med slaverna. Den arabiska texten har felaktigt översatts av H Birkeland i: *Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder, Det norske videnskapsakad.*, Oslo 1954, s 44.
103. K Marx och F Engels, Kommunistiska Manifestet, kap I, Borgare och proletärer: "Historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasskamp."
104. Pimenov, s 24.
105. "Finno-ugry i slavjane", s 76.
106. *Ibid.*, s 131; A N Kirpičnikov, G S Lebedev, V A Bulkin, I V Dubov, V A Nazarenko, Russko-skandinavskie svjazi v epochu obrazovanija Drevnerusskogo gosudarstva (IX—XI vv.) (Rysk-

- skandinaviska förbindelser vid tiden för den fornryska statens bildande (800-1000-talet), *Scando-Slavica Tomus 24*, s 79.
107. V T Pašuto & E A Mel'nikova, *Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva i skandinavskij mir*, s 3, 14 ("två stora konfederationer"-kurs HS). Jfr V V Mavrodin, *Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva* (Den fornryska statens bildande), Leningrad 1945, s 206—209.
 108. Pašuto & Mel'nikova, s 4—6, 17.
 109. PVL, D S Lichačev, Moskva-Leningrad 1950, 11, s 248, 246.
 110. T.ex.: "Fol'klor naroda komi" ("Komifolkets folklore"), Archangel'sk 1930, 1, s 11.
 111. "Finno-ugry i slavjane", s 114, 112.
 112. Birkeland, s 34; A J Garkavi, Skazanija musul'manskich pisatelej o slavjanach i russkich (Muselmanska författares berättelser om slaver och ryssar), Sankt Petersburg 1870, nyutg Paris 1969, s 130, 155—156.
 113. s 79. Det samma var möjligen fallet med den vepsiska byn Gorodišče 40 km söder om Beloozero vid Šeksna, jfr Golubeva, i "Fenno-Ugri et Slavi 1978" s 42—48.
 114. L A Golubeva, Ves', skandinav i slavjane v X—XI vv., "Finno-ugry i slavjane", s 133; N E Brandenburg, Kurgany južnogo Priladož'ja (Gravhögar i södra Ladogaområdet), *Materialy po archeologii Rossii*, nr 18, Sankt Petersburg 1895, s 68; Pimenov, s 68; S I Kočkurkina, Jugo-vostočnoe Priladož'e v X—XIII vv., Leningrad 1973, s 50; Tallgren, Biarmia, s 116. Vikter och vågar också i Rjabinin, *Sovetskaja Archeologija* 1/1979, s 234.
 115. Novoe o prošlom južnoj Karelii (Nytt om södra Karelens förflutna), *Na rubeže*, 1951, nr 1, s 87.
 116. Obščestvo jugo-vostočnogo Priladož'ja v XI v. (Samhället i sydöstra Ladogaområdet under 1000-talet), *Izvestija Karelo-Finskoi naučno-issledovatel'skoj bazy AN SSSR*, 1949, nr 1, s 62; Pimenov, s 76.
 117. Rysk monetär terminologi uppstod i kontakt med den islamiska världen, dvs. via Volga: "'kuny' och 'nogaty'. Det kan noteras, att den moderna filologin härleder termen 'nogata' från det arabiska verbet 'nagd', som betyder att sortera mynt och välja ut de bästa exemplaren." — V L Janin, Denežno-vesovye sistemy russkogo srednevekov'ja. Domongol'skij period. (Penning- och viktsystem under den ryska medeltiden. Den förmongoliska perioden.) Moskva 1956, s 133—136; samme förf, Očerki kompleksnogo istočnikovedenija, Moskva 1977, s 11—12, Arabiskt *naqada*: "att betala med mynt", *naqd* kontanter — HS.
 118. Varangian Problems, *Scando-Slavica Suppl. 1*, Köpenhamn 1970, s 148.
 119. H W Clarke, *The Sikandar nāma e barā*, London 1881, canto lxvi, s 759, canto lxiii, s 726.
 120. G Jakob, *Der nordisch-baltische Handel der Araber im Mittelalter*, Leipzig 1887, s 26; R Henning, *Rätselhafte Länder*, II, s 239.
 121. Golubeva, i "Finno-ugry i slavjane", s 133; samma förf, *Drevnee Beloozero*, i "Berichte über den II. Internat. Kongress für Slaw. Arch., Band II", Berlin 1973, s 252.
 122. Biarmia, s 109; här inkluderas förmodligen fynd från Novgorodområdet och övre Volga; enligt Kočkurkinas förteckning har man i den obestriddigen fornvepsiska regionen, exklusive Staraja Ladoga, Šeksna och övre Volga, påträffat cirka 26.000 silvermynt, av såväl västligt som östligt ursprung — 1973, s 50—51.
 123. W Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, München-Leipzig 1916, I, s 85, Anm. 2.
 124. Varangian Problems, s 43—44; Šaskol'skij, *ibid.*, s 35.
 125. PVL, Lichačev, 11, s 248.

126. Pašuto & Mel'nikova, s 10. Jfr E A Mel'nikova, "Saga ob Eymunde" o službe skandinavov v družine Jaroslava Mudrogo ("Eymundarsaga" om skandinavernas tjänstgöring i Jaroslavs den vises hird), i: "Vostočnaja Evropa v drevnosti i srednevekov'e" ("Östra Europa under forntid och medeltid"), Moskva 1978, s 292—293; Janin, Denezno-vesovye sistemy russkogo srednevekov'ja, s 160. Man frågar sig ändå, hur en hirdman år 1097 kunde säga: "200 grivni är för litet, furste!" — PVL, Lichačëv, II, s 25, 98.
127. PVL, Lichačëv, II, s 244—245.
128. Stang, "The Missing Link: Demon of the North and the Rise of Russia", kap "The Naming of Russia"
129. Ibid.; Pimenov, s 67, 69 samt där anförd litteratur.
130. PVL, Lichačëv, II, s 253.
131. ibn-Hauqâls benämning av dessa trakter "Yā'ğūğ och Mā'ğūğ" analyseras i Stang, "The Missing Link...", "Myth...". Man kan utgå ifrån att beteckningen har införts av Volgabulgarerna och deras handelspartner, Ves', i formen "samojedy", "ljudojedy", och t.o.m. "jotnar" vid Gandvik — Vita Havet.
132. Jfr E A Mel'nikova, Vostočnoevropejskie toponimy s kornem GARD- v drevneskandinavskoj pis'mennosti (Östeuropeiska toponymer med roten GARD- i den fornnordiska litteraturen), i "Skandinavskij sbornik", XXII, Tallinn 1977, s 199—210; Varangian Problems, s 94.
133. Pimenov, s 37. Ehuru invånarna är vepser, kan "ves" här betyda "by" och inte "Ves", jfr Nazarenko, "Finno-Ugry i Slavjane" s 153; A I Popov, Sledy vremën minuvšich, Leningrad 1981, s 103—105.
134. A Stender-Pedersen, Varangica, Aarhus 1953, s 232. I Svjatoslav Ol'govičs stadga av 1137 nämns "u Permina".
135. Jfr Kočkurkina, 1973, s 74: "Vid en genomgång av de geografiska namnen i 1137 års stadga träffar man inte en enda gång på ordet 'pogost'. Å andra sidan sammanfaller territoriet för företelsen 'pogost' inte med den slaviska antropologiska typens utbredningsområde."
136. A Jaubert, Géographie d'Edrisi, II, s 396.
137. H Lundborg & F Linders, The Racial Characters of the Swedish Nation, Uppsala 1926; M V Vitov, Antropologičeskie dannye kak istočnik po istorii kolonizacii russkogo Severa, "Istorija SSSR", s 97.
138. Ibid.; även W. Bunak, Rastengeschichte Osteuropas, i *Die Rassen Europas, The Races of Europe*, Wien 1974, IV, 4 (Vergleichende Charakteristik der antropologischen Komplexe)
139. Ämnet för mitt NAVF-stödda forskningsprojekt. Historiska institutionen, Univ. i Oslo, jfr not 21, 74 ("On Historical Ecologism"); Stang, The Centre-Periphery Myth of the World, Rise of Universalism in Eurasia, Trends in Western Civilization (TWC) Series no. 20, *Chair in Conflict and Peace Research, Papers* no. 93, Oslo 1981, ch. 7—14; same, The Naming of Činggis — a new-old Story, *Csoma de Kőrös Symposium, Velm, Vienna* Sept. 1981.

Exkurs

140. Proischozdenie karel'skogo naroda (1947) s 25; samme förf. Pribaltijsko-finskoe jazykoznanie, vyp. 5, Leningrad 1971, s 9.
141. GF Korzukhina, O nekotorych ošybočnych položenijach v interpretacii mat. Staroj Ladogi, *Skandinavskij Sbornik*, xvi, Tallinn 1971: OI Davidan, *Stratigrafija nižnego sloja staroladožskogo gorodišča i voprosy datirovki, Archeologičeskij Sbornik*, Izd. "Avrora", Len. 1976, nr. 17 (Ermitaž), s 112 (skand. fibler fra sent 800-tall)

142. AN Kirpičnikov, GS Lebedev, VA Bulkin, IV Dubov, VA Nazarenko, Russko-skandinavskie svjazi epochi obrazovanija kievskogo gosudarstva na sovremennom etape arch. izučeniya, "Kratkie soobščeniya" *Inst. Arch.*, nr. 160, Moskva 1980, s 27; samtale med Lebedev, Leningrad juni 1981. Ipat'evskij-varianten (spisok) av Nestorskrøniken hevder nettopp at Rjurik først dro til slovenerne og jevnet Ladoga med jorden ("pridoša k slovenam p'rvoe i srubiša gorod Ladogu, i sede starejšij v Ladoze Rjurik"). Jfr VI Ravdonikas, Staraja Ladoga, Sov. Arkheologija, XI, Moskva 1949, s 6.
143. HS, Bjarmene, s 110—112.
144. T Bernštam, Pomory, I, Len. 1979, s 22; AN Nasonov, Russkaja zemlja i obrazovanie territorii drevnerusskogo gosudarstva, Moskva 1951, s 79, 115.
145. K Vilkuuna, Kainuu-Kvänland, ett finsk-norsk-svenskt problem, Uppsala 1969, s 44: "I fråga om äldre tider är historieforskarna i det närmaste ense om att norra Österbotten, som resultat av en medveten erövring, åtminstone under 1200- och 1300-talen ända ut till havet hörde till Novgorods maktsfär och alltså var karelarnas skatte- och fångstområde.."
146. assimileringen tilskrives riktig nok oftest innsiget av karelse flyktninger fra svensk-russiske grensestrider i vest i senere århundrer (Pimenov); eller fra 13. århundre (Bubrikh); eller etapevis, fra 12.-17. århundre — jfr AP Barancev, K voprosu o proischoždenii južnokarel'skich dialektov, "Proischoždenie Karelii — doklady Seminara 30/5—2/7-1976", Universitet Jöensuu, s 89, 99.
147. *Spiski naselënych Mest Rossijskoj Imperii*, I (Archangel'sk), VII (Vologda), XII (Olonec); jeg tar og med "kajvany" ved Onega-bukten av Kvitsjøen, jfr Bernštam, op.cit.
148. herom bl.a. S Makar'ev, Vepsäläiset — lyhyt kansatieteellinen Kuvaus, Len. 1931; VV Pimenov (samtale, Moskva mai 1981) mener vepserne i dette området "holder seg" bedre enn vepserne i Leningrad- og Vologdaprovinsene nettopp fordi de har hatt en egen administrasjon og fordi Karelia stadig har egen autonom status; på den annen side sies det at vepsernes interesse for dette "selvstyret" var meget liten.
149. opplysning fra NV Šlygina, Etnografisk inst., Moskva 1979, 1981.
150. ZP Malinovskaja, Iz materialov po etnografii vepsov, *Zapadnofinskij Sbornik, Trudy KIPS*, nr. 16, 1931, har kart og materialer over hvordan "periferisyslene" radierer utover fra hvert landsbysentrum; siste etnografiske arbeid over samme emne, og over assimileringen av vepserne gjennom russisk-språklige "utenomsysler" (i dette tilfelle skogsdrift) er VV Pimenov & RF Taroeva (Nikol'skaja), Verchnij Olonec — poselok lesorubov, Opyt etn. issledovanija, M.-L. 1964, jfr "Etnografija Karelija", *Karel'skij filial ANSSSR Petrozavodsk* 1976, s 25.